

SZÁSZ ZOLTÁN:

A brassói román iskolák ügye a századvég nemzetiségi politikájában

A nemzetiség politika új szakasza: a Bánffy-kormány

A képviselőházban 1895. január 19-én bemutatkozó Bánffy-kormány meglehetősen kedvezőnek tűnő körülmények között kezdhette meg hivatali tevékenységét. Az egyházpolitikai küzdelmek, amelyekben Magyarország minden politikai pártalakulása érintve volt, a liberális álláspont győzelmével lényegében végetértek. A nemzetiségi kérdés nagy vihart keltő hullámai, a Replika-per és a Memorandum-per jó félelve lefutottak már. Az erdélyi román nemzetiségi mozgalomban rendkívül súlyos szakadás történt, bár ezt az 1894-es kolozsvári per színjátéka kifelé egy időre még éppúgy eltakarta, mint a szereplők közötti éles személyi ellentéteket a kötelező fellépés időtartamára vállalt, többnyire mélyen átélt színpadi összjáték. Végül közeledett a fordulat a Román Királyság politikai életében is, amennyiben az addig ott ellenzékben levő liberális párt, az erdélyi román nemzeti párt dinamikus szárnyának tekintélyes pártfogója készült, s került is hamarosan kormányra. Mint kormányzó pártnak tekintettel kellett lennie arra, hogy Románia az Osztrák-Magyar Monarchia szövetségese; következésképpen tartózkodott attól, hogy az erdélyi román politikusokat a magyar kormánnyal szemben folytatott ellenzéki tevékenységükben nyíltan támogassa.

A Bánffy-kormány legelső lépései közé tartozott a nemzetiségi és a szocialista mozgalmak megfigyelésének, az ellenük irányuló hatósági rendszabályok központi irányításának kidolgozása céljából egy új szerv, az ún. nemzetiségi ügyosztály (V. osztály) létrehozása. Az 1895. január 31-i minisztertanács határozata szerint a jövőben az egyes szakminiszterek a nemzetiségi és szocialista mozgalmakkal kapcsolatos ügyeket előzetes véleményezés céljából a miniszterelnökséghez bizalmasan átküldik. Az új ügyosztály vezetője Jeszenszky Sándor osztálytanácsos, az ún. Replika-per egykori ügyésze lett, az irányítást azonban a fennmaradt ügyiratok tanúsága szerint is mindvégig Bánffy Dezső maga végezte. „Elméleti és publicisztikai referensként” Jancsó Benedek középiskolai tanárt, a román történelem és nemzetiségi mozgalom szakértőjét alkalmazták, s ugyancsak itt kezdte miniszterelnökségi pályafutását mint segédtitkár gróf Klebelsberg Kunó. Az ügyosztály kezdetben három emberből állott.

Az új osztály létrehozása mind a nemzetiségi mozgalmakban, mind pedig a kormány nemzetiségi politikájában végbement fordulat, az új periódus beköszönésének volt kétségtelen jelzője. Korábban, a liberális felfogásnak megfelelően, az állam nem tartott igényt a nemzetiségek kulturális, politikai vagy gazdasági tevékenységének irányítására. A magyar kormányok tevékenysége az iskolai magyarosításra és az államapparátus helyi szervei, a hivatalok magyarosítására irányult, s csak alkalmasszerűen (mint pl. a nemzeti-egyházi kongresszusok kézen tartásával) igyekezett befolyásolni belülről is a nemzetiségek saját szervezkedését. Ezen túlmenően azonban a nemzetiségi kérdést a napi politika gyakorlata szem-

pontjából lényegében rendészeti ügynek tekintették, a dualizmussal szembenálló nem-magyar pártalakulatok politikai tevékenységét esetenként a büntetőtörvénykönyv megsértésének fogták fel, s ennek megfelelően üldözték. A dualizmus liberális és abszolutista elemeket ötvöző sajátos belpolitikai légkörében a nemzetiségi politikusok is élvezhették a széleskörű polgári szólás- és sajtószabadságot, bár rajtuk szigorúbban megtorolták az ún. sajtóvétségeket. A nemzetiségi lapoknak számítaniok kellett arra, hogy időnként és esetlegesen sajtópert akasztanak a nyakukba. Esetlegesen, mert sokszor durva, minősíthetetlen hangú támadó cikkek jelentek meg megtorolatlanul, míg máskor a magyar lapokban közölt írásokból vagy forgalomban levő könyvekből átvett gondolatsorokért kellett a szerkesztőnek bíróság elé állnia. A liberális nemzetiségi politika tehát Bánffy korszakáig azt jelentette, hogy mindazon területeken, ahol a vélt államérdek és a nemzetiségi törekvések közvetlenül nem ütköztek, a nemzetiségi mozgalmakat a kormány nem korlátozta, jobbára tartózkodott attól, hogy életükbe közvetlenül beavatkozzék; a magyarosító intézkedések mellett beérte az alkalmi megtorlásokkal.

A Bánffy-féle nemzetiségi politika az eddigi, törvények segítségével magyarosító és az óvatoskodva megtorló, a megtorlást inkább kerülni igyekvő magatartást elvetette, a nemzetiségi kérdés kezelésének intézményesítését, bürokratizálását vezette be. Célja az volt, hogy a nemzetiségi kulturális életről, a nemzetiségi politikai mozgalmakról a kormány folyamatos tájékoztatást nyerjen, s ennek alapján minden területen: a törvényhozásban és közigazgatásban, a gazdaságpolitikában, a nevelésben, az egyházi életben, minden intézkedés meghozatalánál fokozottan érvényesítsék azokat a nacionalista szempontokat, amelyeket a korábbi kormányok csupán ösztönösen és rendszertelenül alkalmaztak. Bánffy maga éppen a nemzetiségi politikában akart valami örökérvényűt alkotni, mind az ügyosztály megteremtésével, mind pedig egyéb intézkedéseivel. Úgy vélte, hogy egy kormányváltozás esetén „nincs semmi tárgyi biztosíték, hogy a régi közömbösség újra helyet ne foglaljon. Ez eshetőségnek gondolata maga is megköveteli, hogy egy ily ellenőrző szervezet felállításával az államhatalom, tekintet nélkül a kormányon álló férfiak érzékére vagy érdektelenségére, fegyvereztessék és ruháztassák föl institutívszerűen az őt megillető felügyelet és ellenőrzés mentől hatásosabb gyakorlására”.¹

A kortársak Bánffyról azt tartották, hogy az egész országot egy nagy nemzetiségi megyeként kezelte. Ez a megállapítás híven tükrözi a valóság egyik oldalát. Bánffy az országos politika szférájába behozta a nemzetiségi politika patriarchális erőszak-elemeit, amelyek addig, — a dualista Magyarország sajátos politikai munkamegosztásának megfelelően — elsősorban a vármegyékre, a közigazgatás helyi szerveire voltak szabva. A kicsinyes akadémikusok, nevetségesen kicszerű eszközök most már nem a helyi hatóságok felülről jószemmel nézett, de mégiscsak önkényes basáskodása, hanem a központi kormány egyenes utasításai-ként kerülnek alkalmazásra. A közigazgatási terrornak ebbe a megélénkülésébe a nemzetiségi kérdés mellett az agrárszocializmus, a néppárti szervezkedés erősödése is belejátszott. Mindez hangulatilag befolyásolta a választási előkészületeket is.

A nemzetiségi ügyosztály megszervezése azonban a dualista kormánypolitika mindig is meglévő, az abszolutizmustól örökölt központosító vonásainak erősödését jelentette. Az addig a megyei közigazgatás önálló keretei között virágzó erőszakosabb politika koordinálására és irányítására épült ki ez a központi szerv

¹ Bánffy levele Wlassics Gyula kultuszminiszterhez (a román egyházak ellenőrzésének kérdésében), 1898. aug. 25., OL ME 1907. XLI. 1138 — ME 1899. XXXI. 7914.

amelyik az államgépezet segítségével — persze elég kezdetleges szinten — gyűjtötte, nyilvántartotta az információkat, s feladatának tekintette, hogy a nemzetiségi kérdés kezelésének elméleti-politikai irányvonalát kidolgozza, ami azután általános alapelv szolgálhatna a konkrét intézkedések összehangolására.

*

Az alább következő, lényegében egy forráscsoport alapján készült rekonstrukció arra a kérdésre kíván választ adni, miként is viselkedett a politikai kérdések rendőri intézkedését előszeretettel alkalmazó, a nemzetiségekkel szemben a kérlelhetetlen szigort hirdető Bánffy-kormány olyan körülmények között, amikor nem teljesen védtelen, támasz nélküli ellenfelek ellen lépett fel, amikor döntéseiben — jórészt visszahatásuk miatt — külpolitikai szempontokra is figyelemmel kellett lennie. Az általános politikai fejlődés egészét közvetlenül nem befolyásoló, s éppen ezért joggal unalmasnak tekinthető részletezés szükségét az a körülmény indokolja, hogy ezzel a nemzetiségi kérdésben folytatott politizálást az ügyintézés szférájában, az ellentétes érdekű politikai csoportok küzdelmét a maga szerteágazó kuszaságában érzékeltesse. Az elmozdulásokat alig eredményező küzdelem leírásával lehet megvilágítani a magyar kormányok nemzetiségi politikájának egykorú lehetőségeit és korlátait.

A kutató nem maga határozza meg, hanem esetleges fejlemények következménye, hogy egy adott témára milyen és mennyi forrásanyagot tud felhasználni. A történetírás számára egyre fontosabb feladat annak tömeges forrásokon keresztül történő ábrázolása, hogy szervezetek, apparátusok hogyan működtek, s ezen keresztül a dolgok lebonyolódásának mechanizmusát megragadja. Sok esetben nincs meg a legfontosabb döntésekről, azok meghozatalának folyamatáról tudósító forrásanyag. Megmaradt viszont kisebb fontosságú ügyekről, amelyek intézése nagyjából azonos mechanizmus szerint történt, s ezekből analógiás következtetéseket lehet levonni. Egy viszonylag kis jelentőségű és lezárult kérdés kapcsán teljes képet kaphatunk a román görögkeleti egyház iskolaügyeinek helyzetéről, a magyar kormány ezzel kapcsolatos politikájáról és ennek külpolitikai összefüggéseiről. Csupa olyan kérdés, ami a világháború előtti évtizedben az országos politikának eléggé a középpontjába kerül, s egyéb nagypolitikai döntésekkel szoros összefüggésben áll majd. A későbbi esetekben nincs mindig lehetőség ilyen részletes képet adni a döntések meghozatalának mechanizmusáról; a gépezet azonban a nagyobb jelentőségű, de kevésbé áttekinthető esetekben is — mutatis mutandis — hasonló módon működött.

Nemzetiségi mozgalom — külföldi támogatás

Az 1890-es évek elején a bukaresti Liga Culturală — a románság kulturális egységének megeremtését célul tűző szervezet — megalakulása, az erdélyi román nemzeti mozgalom föllendülése, az erdélyi románok politikai tevékenységének a Kárpátokon túlról jövő anyagi és főként erkölcsi támogatása arra ösztönözte a magyar kormányt, hogy igyekezzék felkutatni és lehetőleg elzárni azokat a csatornákat, amelyeken át a román királyságból ilyen pénz áramlik a magyar állam területére. A polgári felfogás ugyanis a nemzeti és társadalmi mozgalmak kibontakozásában mindig aránytalanul nagy jelentőséget tulajdonít az ún. felbújítóknak, az agitátoroknak, s ennek megfelelően nagy súlyt fektet az agitáció anyagi forrásainak felderítésére. Még 1893-ban, a külügyminiszterhez írt egyik levelében Wekerle Sándor miniszterelnök kifejti, hogy a román nemzeti mozgalom „a leg-

főbb tápot azon összeköttetésekből meríti, amelyek a Romániában levő agitátorokkal tartatnak fenn. De nemcsak Románia túlzó elemei gyakorolnak e mozgalmakra izgató befolyást, hanem a hivatalos körök részéről is oly eljárás látszik követettni, mely alkalmas arra, hogy az itteni nyugtalan elemeket újabb-újabb kihágásokra bátorítsa". A kormány saját információi szerint 400—420 000 Ft hivatalos pénz jutott Bukarestből a magyarországi románokhoz, de ezt nem tudta nyomon követni, mert „ezen pénzeket nem postán küldik, hanem azokat Cosma Parthén nagyszebeni előkelő ügyvéd, pénz dolgában kifogástalan becsületességű de politikai tekintetben veszedelmes irányzatot követő egyén szokta Bukarestben személyesen átvenni és azután azokat az Albina nagyszebeni takarékpénztár és hitelegylet² útján nem ugyan egyházak és iskolák segélyezésére, hanem politikai agitáció előidézésére fordítani. A magyarországi románnyelvű túlzók Románia hivatalos körei részéről való illetén támogatása ellenkezik a jószomszédi viszonyal." Wekerle arra kéri a külügyminisztert, hogy a bukaresti követség figyeljen erre a mozzanatra, s kérdezze meg a román kormányt, hogy kiknek adnak dotációt.³ Kálnoky külügyminiszter ebben a kérdésben sem mutatott túlzott előzékenységet a magyar kormánnyal szemben, bár forma szerint természetesen eleget tett Wekerle kívánságának. Egyik levelében, miközben ironikus megjegyzéseket tesz a magyar nemzetiségi politikára, bírálatot mond a házassági törvény felett, a jelenlegi román kormány hatalmon tartását jelzi fő célnak, s nem akar ilyen kérdések túlzott feszegetésével a konzervatívoknak nehézséget támasztani.⁴

A Wekerle—Kálnoky levélváltás mindenesetre ebben a kérdésben is mozgásba hozta a közös külügyminisztérium gépezetét. S ha a Ballhausplatz és a Sándor palota másként is ítélte meg a Bukarestből jövő szubvenciók jelentőségét, különösen a lehetséges ellenlépések módozatait, abban azért egyetértettek, hogy a pontos információk beszerzése mindenképpen hasznos lenne.

Constantin Dumba, a Monarchia bukaresti követségének tanácsosa, a román ügyek egyik legjobb szakértője, egy sor részadat ismeretében vállatóra fogta a román pénzügyminisztert, Menelas Ghermanit, aki azonban egy írásos tájékoztató gyorsan elfelejtett ígéretével kitért az érdemi válasz elől. A bukaresti oktatásügyi minisztériumból szerzett információ szerint kb. 150 000 Frc-ra — az ún. frankövezetbe tartozó új leit franknak is nevezték — becsülte Dumba az Erdélybe küldött román államszegélyt. Take Ionescu oktatásügyi miniszter pedig biztosította őt, hogy politikai agitációra a román kormány egy fillért sem ad.⁵

² Az, hogy az „Albina” jelentős szerepet játszott volna a Román Királyságból az erdélyi románok politikájának támogatására adott pénzek közvetítésében — nem tudható. A Román Nemzeti Párt 1894. évi költségvetéséből annyi megállapítható, hogy a pártnak volt pénze az Albinánál. Ld. *Șerban Polverejan—Nicolae Cârdoș: Mișcarea memorandistă in documente (1885—1897)*. Cluj, 1973. 354.

³ A miniszterelnök 1893. szept. 18-i levele a külügyminiszterhez. OL ME 1895. III. 61—ME 1893. 2223. sz. A levél megemlíti, hogy Románia költségvetésében 750.000 Frc. szerepel külföldi egyházi és iskolai segélyek céljára. — Az erdélyi románok kulturális intézményeinek a nemzeti mozgalomban betöltött funkcióját elemzi V. *Curticăpeanu: Le mouvement culturel pour le parachèvement de l'état national roumain (1918)*. Buc. 1973, 264.

⁴ „A jelenlegi román kormány egyértelműen a legjobb azok közül amelyekkel mi ott számolhatunk”. Kálnoky 1894. máj. 20-i levele. Uo.

⁵ 1919-ben franciául és angolul is közzétett visszaemlékezéseiben leírja, hogy politikusokat, és tankönyvírás címén erdélyi román újságírókat pénzzel támogatott. Ld. *Take Ionescu: Some personal impressions*. London. é. n. 147—148. — 1893 májusában Ionescu 90.000 (leit?) adott a brassói Gazeta Transilvanieinek. Ld. *Șerban Polverejan—Nicolae Cârdoș: i. m. 59. sz. irat*. — C. Dumba 1894. szeptember 2-i sinaiái 22. B. sz. jelentését ld. OL ME 1895. III. 61.—ME 1894. 2025.

Nem sokkal később Alexandru Lahovary, a külügyminiszter beismerte, hogy az 1894—95-ös költségvetésben 525 000 Frc. szerepel a külföldi román egyházak és iskolák segélyezésére, s ebből mintegy 20 000 megy Bukovinába, kb. 100 000 Erdélybe. A külügyminiszter azonban nem volt hajlandó részleteket közölni, sőt még azt sem engedte meg, hogy Dumba jegyzeteket készítsen. Becsületszavát adta azonban, hogy csak egyházi és kulturális célra küldenek pénzt, majd hozzáfűzte, hogy mind a bukaresti Liga Culturală befolyásának, mind pedig a nemzeti kérdésnek a Monarchia és Románia viszonyában vitt feszültségkeltő szerepének az vetetne véget, ha a magyar kormány az erdélyi románoknak engedményeket tenne.⁶

Wekerle arra gondolt, hogy diplomáciai úton követeli a román kormánytól a Liga Culturală feloszlását és egyúttal tiltakozik a bukaresti hivatalos szubvenciók miatt. Kálnoky azonban ragaszkodott ahhoz, hogy az egész kérdés maradjon meg a román kormány és az osztrák-magyar követség között folyó bizalmas párbeszéd szintjén. A Ballhausplatz úgy vélte — elfogadva a román politikusok érvelését —, hogy a Ligát nem lehet teljesen elnyomni, mert a román joggyakorlat szerint feloszlására nincs lehetőség, továbbá azért, mert szigorú hatósági fellépés esetén teljesen az ellenzék kezébe kerülne, s a kormány mérsékelő befolyását egyáltalán nem tudná érvényesíteni. Konzervatív felfogásának megfelelően Kálnoky a dolgok nem bolygatásának politikáját, az éppen hatalmon levő bukaresti kormány támogatását ajánlotta.⁷ A maga részéről az ügyet ezzel le is zárta, s egyben kioktatta a magyar kormányt arra, hogy ne avatkozzék a külpolitika részkérdéseibe. Figyelmeztette Wekerlét, hogy „Magyarország nagyon beképzelt” a külügyekben, s különösen hajlamos Románia lebecsülésére. Kálnoky leveleinek hangvételét az magyarázta, hogy nem csupán a budapesti kormánnyal voltak nézeteltérései, hanem a magyar sajtó is egyre többször támadta őt. Ekkor már attól tartott, hogy magyar részről a delegációban előhozák a román kérdést, azért, hogy az erdélyi magyar nemzetiségi politika kudarcaiért „a felelősség egy részét rákenjék”.⁸

A Romániából jövő pénzsegélyek kérdése a delegáció 1894. szeptember 19-én tartott ülésén elhangzott Berzeviczy-interpellációval s a külügyminiszter szintelen válaszával —, melyben a román kormányra hivatkozva elismerte az évi 150 000 Frc. egyházi és iskolai segélyt, de biztosította az érdeklődőket arról, hogy politikai célra pénz nem érkezik — úgy tűnt, végleg lekerül a budapesti politikai élet napirendjéről.⁹

⁶ C. Dumba 1894. szept. 5-i sinaiai 23. sz. jelentését. OL ME 1895. III. 61.

⁷ A bukaresti ügyvivő azonban jelentésében világosan kifejti, hogy nem kell feltétlenül ragaszkodni a konzervatív kormányhoz, mert a liberálisok vezére, D. A. Sturdza kormányra kerülése esetén a nemzeti kérdésben „azonnal mindent visszavonna abból, amit az ellenzéken mondott”. Uo., ld. még 8. sz. jzet.

⁸ Kálnoky 1894. szept. 7-i levele Wekerléhez. OL ME 1895. III. 61. — Kálnoky korábban ellenezte a román nemzeti komité perbefogását. A Liga Culturală esetében pedig az egyleti törvény hiánya miatt csupán egyes személyek ellen lehetett volna fellépni, akiket a bukaresti esküdtek bizonyára fölmentettek volna. Ld. *Constantin Dumba: Dreibund és Ententepolitika in der Alten und Neuen Zeit. Zürich—Leipzig—Wien, 1931. 66, 70, 73*

⁹ *Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története. Bp. 1920, 204—208, 249.* — Az erdélyi román nemzeti mozgalom Bukarestből kapott anyagi támogatásának mértékét a rendelkezésünkre álló források alapján nem tudjuk megállapítani. A Román Nemzeti Párt 1893—1894. évi költségvetését részlegesen közzétette *Serban Polverejan és Nicolae Cordoş a Mişcarea memorandistă in documente (1885—1897) c. forráskiadványban (Cluj, 1973, 364 + 20)*. Ebből kitűnik, hogy 1893. szept. 1. és 1894. máj. 31. között Raţiu, az elnök „útján” 33.386 Ft érkezett a pártkasszába. Miután a bevételek többi tételei kis összegekből (20—500 Ft) tevődnek össze, feltételezhető, hogy a Raţiu neve alatt elkönyvelt pénzek egy része — egy 1707 forintos

A szubvenciók ügye azonban időközben Romániában pártpolitikai harcok, széles körű sajtóvita tárgya lett. A századvégen a független Románia léte és fokozatos megerősödése ugyanis jelentős hatást gyakorolt az erdélyi román nemzeti mozgalomra.¹⁰ Kiépültek a magyarországi román politikusok és a regáti pártok között a személyi kapcsolatok. A romániai pártok hatalmi vetélkedése is éreztetten hatását a Kárpátokon innen, az itteni ellentétek pedig visszahatottak Románia belpolitikai életére. A magyarországi románok helyzete és politikai magatartása Romániában nemcsak külpolitikai, hanem állandó jellegű pártpolitikai kérdés lett.

Az ellenzéken levő liberális párt rendszerint azzal támadta a konzervatív kormányt, hogy „nem védelmezi” az erdélyi románokat a magyar kormány elnyomó lépéseivel szemben, nem vállalkozik a közbenjáró, a „becsületes alkusz” szerepére, ami pedig a Monarchiához való szövetségi viszonyból megilletné.¹¹ 1894 októberében D. A. Sturdza, a liberális párt vezére már azzal vádolta a konzervatívokat, hogy a magyar kormánnyal egyetértésben az erdélyi román nemzeti mozgalom szétzúzásán buzgólkodnak; a magyarokkal — Sturdza szerint — megalkudni készülő erdélyi szárny támogatására pedig Take Ionescu közoktatásügyi miniszter a kulturális szubvenció leple alatt küld pénzt. A bukaresti Orfeum nagytermében tartott híres beszédében Sturdza pontos adatokat közölt arról, hogy milyen utalványszám alatt milyen összeget kaptak egyes olyan erdélyi román közeleti személyiségek, akik köztudottan a regáti konzervatív párthoz húztak. Egy év múlva Sturdza lett Románia miniszterelnöke, aki aztán az Osztrák-Magyar Monarchiának tett kötelező hűségnyilatkozatban (1895. okt. 13.: „a iaşii bocsanatkérés”) fordult szembe az erdélyi románság kérdésében elfoglalt korábbi álláspontjával. A hűségnyilatkozatot pedig az erdélyi román iskoláknak nyújtott segély jórészenek leállítását követte.¹² Mindebben a Bánffy-kormánynak döntő része volt.

A Bánffy-kormány kinevezésekor nem sokan hittek annak tartósságában. A kormánypárt átmeneti megoldásnak tekintette, Ferenc József pedig csupán lojális ambícióktól fűtött adminisztrátort látott benne,¹³ a belügyi tárcát nem is engedte Bánffynak megtartani. Kálnoky külügyminiszter lenézte Bánffyt, s

tétel (ld. 350. l.) esetében bizonyíthatóan — Bukarestből érkezett. Az itt elmondottakat támasztja alá a kötetben fényképmásolatban közölt 1892. dec. 13-i, Raţiu által aláírt elismervény. A pártvezetés a Liga Culturalától a század utolsó hat évében csupán 4—5000 Ft-ot kapott. *Ioan Georgescu*: Ioan Raţiu. Sibiu 1828, 157. A Liga nagyobb összegeket fordított lapok támogatására. *Polonyi Nóra*: A Liga Culturală és az erdélyi román nemzeti törekvések. Bp. 1939, 49. A Külügyminisztérium által említett évi 150.000 Frc kulturális szubvenció valószínű nagyságrendjét támasztja alá a Brătianu-család levéltárában talált „Állami alapokból különböző formában Erdélynek és Magyarországnak szánt segélyek” c. alatt az 1889. jún. 8.—1895. szept. 13. közötti időszakról készült kimutatás 803.000-es összege. Az adatot közli *Unirea Transilvaniei cu România*. II. kiad. (Szerk. *Ion Popescu-Puţuri* és *A. Deac*) Buc. 1972, 267.

¹⁰ *I. Tóth Zoltán*: A nemzetiségi kérdés a dualizmus korában 1867—1900. Századok, 1956. 3. sz., 368—393, ill. Magyarok és románok Bp. 1966, 408, 446.

¹¹ *M. Constantinescu—G. Penélea*: Inseamnărele din inchiisoare de la Segedin ale doctorului Ioan Raţiu. Studii, 1965. 2. sz. 353—362; *T. Maiorescu*: Istoria comtemporană a României. Buc. 1927. 333; *Jancsó Benedek*: i. m. 160; *T. Lungu*: Viaţa politică în România la sfârşitul secolului al XIX-lea (1888—1899). Buc. 1967, 155—169.

¹² *Liviu Botezan—Nicolae Cordoş*: Politică guvernului Bánffy în Transilvania din anii 1897—1898. Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie — Cluj (a továbbiakban AIAC — Cluj) XIV. 1971. 173—192.

¹³ A Bánffy-kormány működésének átfogó elemzését ld. Magyarország története IV. (Szerk. *Hanák Péter*), Bp. 1972, 303—324 és *I. Tóth Zoltán*: i. m.

ismervén az uralkodó álláspontját, igyekezett mindenütt gáncsot vetni ezeknek „a teljesen jelentéktelen embereknek, akik a magyar zsidóságot most képviselik”.¹⁴ Kálnoky nem tudta, hogy az udvar, a magas arisztokrácia őt magát is középszerűnek tekinti, s a magyar egyházpolitikába és az osztrák pártpolitikába történő pápai beavatkozás (Agliardi-ügy) miatt Bánffyval támadt összetűzése nyomán az uralkodó őt fogja feláldozni. Kálnoky bukása megszilárdította Bánffy helyzetét, s egyben váratlanul megnövelte beleszólását a külpolitikába. Az új külügyminiszter — Goluchowski — és Bánffy között viszonylag zavartalan együttműködés alakult ki, annak ellenére, hogy a Ballhausplatz új ura, akár a korábbi és későbbi bukaresti követek, külpolitikai okokból állandóan politikai engedményeket próbált kijárni az erdélyi románok részére. A közös külügyminisztériumon át igyekezett Bánffy odahatni, hogy Bukarestben a Sturdza-kormány ne nyújtson támogatást sem az erdélyi román kultúrintézményeknek, sem pedig a román nemzetiségi mozgalomnak.¹⁵ Ilyen előzmények után került sor az erdélyi román iskoláknak nyújtott bukaresti segély — már említett — részleges leállítására 1896-ban. A szubvenció csökkentése Sturdzának sem lehetett túlságosan ellenére, mivel az erdélyi román egyházi és kulturális intézmények, továbbá a Román Nemzeti Párt kulcspozícióiban főként olyan emberek ültek, akik a bukaresti pártok közül inkább a konzervatívokhoz húztak, míg a liberálisokat a magyar állam területén egyelőre a még csak törpe kisebbségben levő ún. „ifjú tribunisták”, a nagyszebeni *Tribuna* c. lap belső ellenzékét alkotó, majd 1897-től Aradon *Tribuna Poporului* címen önálló lapot kiadó fiatal politizáló értelmiségiek csoportja képviselte. Az ő segítségükkel akart Sturdza mérséklően hatni az erdélyi román nemzeti mozgalomra.

A külügyi szolgálat felhasználása

A Bánffy-kormány tehát már működésének kezdetén elhatározta, hogy a Bukarestből érkező hivatalos és nem-hivatalos segélyeket leállíttatja, azokat a csatornákat pedig, amelyeken a pénzek Magyarországra áramlanak, lehetőleg eltömi. A tényleges helyzet feltárására a kutatást két irányban indították el: idehaza nyomozást folytattak a román egyházi hatóságok romániai kapcsolatainak feltárására, Romániában pedig az osztrák-magyar követség útján igyekeztek információkat szerezni.

Bánffy — illetve a nemzetiségi ügyosztály — 1895. március 16-án, majd májusban és júniusban ismételtén kérte a közös külügyminisztert, hogy saját szervei útján a román kormány által rendes állami segélyként Magyarországra küldött szubvenció hova fordításáról, a szétküldés módozatairól, 1894. január 1-ig visszamenően tételenként részletezett adatokat szerezzen be. „Egy állam, már szuverenitásából kifolyólag sem tűrheti el — fejtegeti Bánffy —, hogy honpolgárainak . . . tetemes része a kormány előleges beleegyezésének kikérése s tudta

¹⁴ Eulenburg német követ 1895. máj. 5-i karlsbadi jelentése a Kálnokyval folytatott beszélgetéseiről. Előtte Kálnoky olyan hangon beszélt Bánffyékről, „amelyet eddig csak svéd államférfiaktól hallottam norvég kollégáikról”. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes — Bonn (a továbbiakban PAA — Bonn) Österreich 92 No. 6a. Bd. 4.

¹⁵ A Monarchia bukaresti követségének ezzel kapcsolatos tevékenységére ld. *Constantin Dumba*: i. m. 70, 73, 83 és *Lungu*: i. m. 162—167, 201, 203—204, 207—208. — Goluchowski álláspontját jól tükrözi az 1894 júliusában a román kérdéstről írt emlékirata. Szövegét ld. *Erich Prokopowitsch*: Die rumänische Nationalbewegung in der Bukovina und der Dako-romanismus. Graz—Köln 1965, 160—164.

nélkül évről évre titkon folytatott rendszeres és állandó anyagi támogatásban részesüljön, s így függőségi vagy lekötöttségi viszonyba jusson egy idegen államhatalommal szemben.”¹⁶ A közös külügyminisztérium azonban nem volt hajlandó lépéseket tenni, s a türelmét vesztett Bánffy az ügyben a király személye körüli minisztert kérte fel a közbenjárásra.¹⁷ Az így kicsikart válasz mindössze annyit tartalmazott, hogy a segélyeket a román kormány a nagyszebeni, aradi és karánsebesi görögkeleti konzisztoriumoknak küldi, az osztja szét az egyházak és iskolák között.¹⁸ Ennél többet egyelőre nem volt hajlandó kipuhatolni. Goluchowski, az új külügyminiszter, akivel egyébként Bánffy már elfogadható viszonyt épített ki, úgy vélte, hogy még az sem lenne célszerű, hogy a román kormánnyal töröltessék a szubvenციót a költségvetésből, mert akkor teljesen titokban maradnának a kérdéses összegek. Az adatok beszerzésével pedig próbálkozzék meg Erdélyben és Bukarestben maga a miniszterelnökség.¹⁹

A magyarországi kutatás egyelőre siralmas eredményekhez vezetett. A VKM még 1895 februárjában felszólította a nemzetiségi egyházi főhatóságokat, hogy küldjenek részletes kimutatást a külföldről kapott pénzekről. Válaszukban azt írták, hogy nem kapnak.²⁰ Az a bizalmi ember — akit az Albina brassói fiókjába akartak beléptetni, s így a román nemzetiségi mozgalomba beépíteni — a pénzekről a valósággal teljesen ellenkező adatokat, valószínűleg ún. csibeeledelt küldött megbízóinak.²¹ Brassó, Szeben, Krassó-Szörény, Alsó-Fehér és Arad megyékben a főispánok átvizsgáltatták a bejelentőlapokat, remélvén, hogy nyomára bukkannak a közvetítőknek.²² A legtöbbet a brassói görögkeleti román iskolák segélyéről lehetett tudni, részben szétszórtan közzétett adatok, részben Sturdza beszéde alapján. Ez azonban a kormány számára kevésebbé vált. Végül nem maradt más, mint a hazai nyomozás kudarcait bevallva ismét a külügyi szervekhez fordulni: „Az egyházi és iskolai autonómia keretén belül a román egyház és iskolák javára biztosított jogoknál, másrészt pedig az intéző román férfiak részéről tanúsított bizalmatlanságnál valamint azon körülménynél fogva is, hogy a segély átadása és átvétele nem Magyarországon, hanem Bukarestben történik”, nem sikerült adatokat gyűjteni. Ezúttal Waldberg bárót, a bukaresti konzult is felkérte Bánffy információk beszerzésére, s hangsúlyozta, hogy a brassói román iskolák segélyének különös figyelmet szenteljen.²³

A Bánffy-kormány 1895 végén meglehetősen ellentmondásos helyzetbe került a Romániából jövő pénzsegélyek kérdésében. A bukaresti konzervatív kormány időszakában D. A. Sturdza, a már említett 1894-i orfeumi beszédében utal-

¹⁶ A miniszterelnök levele a külügyminiszterhez. 1895. máj. 2. OL ME 1895. 12. 61. 333.

¹⁷ Bánffy levele Jósikához 1895. júl. 4. OL ME 1895. IV. 171—606.

¹⁸ Jósika Samu levele Bánffyhoz. 1895. aug. 13. OL ME 1895. IV. 171—827 res.

¹⁹ Goluchowski levele Bánffyhoz 1895. okt. 17. és nov. 3. OL ME 1895. 171—1134.

²⁰ Csupán a balázsfalvi román görögkatolikus érsekség jelezte, hogy a Román Akadémia egyik alapítványából kapott 370 Ft. 50 krajcárt. Ld. Zsilinszky Mihály államtitkár 1895. apr. 9-i levelét Bánffyhoz. OL ME 1895. 274. res.

²¹ Ld. az 1895. szept. 4-i brassói jelentést és a főispán 1895. szept. 23-i tájékoztatóját. OL ME 1895. IV. 941 és 1036.

²² A nyomozás eredményeként a bukaresti Bozanu testvéreket Bánffy kitiltatta Magyarországról. Ld. OL ME 1895. IV. 171—1009. — A brassói iskolák ellen vizsgálat elrendelését tervezték, majd további adatok beszerzéséig ezt elhalasztották. Ld. Bánffy levelét Wlassics-hoz 1895. júl. 27. és szept. 9. OL ME 1895. IV. 724 és 749. Brassó vármegye főispánjának 1895. aug. 27-i jelentése. OL ME 1895. IV. 321—874.

²³ Bánffy levele Max von Waldburghoz 1895. nov. 4. — A konzul előbb közismert adatokat küldött, majd nov. 21-én személyesen számolt be értesüléseiről. Ld. OL ME 1895. III. 61—12.

ványszámokat idézve, átvevőket és összegeket megnevezve kürtölte világgá a román kormánysegélyek egyrészét, elsősorban a brassói román iskoláknak nyújtott támogatást. 1895 októberi kormányralépte alkalmából ígéretet tett arra, hogy a magyarországi románok ügyeibe nem avatkozik be, és leállítja a hivatalos anyagi támogatást. Ezzel a Bánffy-kormány és a Sturdza-kormány között az erdélyi román nemzeti mozgalom kezelésében bizonyos konszenzus, részleges együttműködés alakult ki. Csakhogy a Bánffy-kormány nem érte be a segélyek leállításával, hanem eljárást akart indítani az átvevők ellen, vagy legalábbis olyan helyzetet teremteni, hogy a segélyezések ne ismétlődhessenek. Ráadásul a kormány egyáltalán nem volt meggyőződve arról, hogy Sturdza tényleg beszüntette a segélyeket. Voltak olyan — nagyon megbízhatatlan — értesülései is, hogy a tanítói fizetések rendezéséről szóló 1893-as törvény által előírt fizeteskiegészítést a görögkeleti román tanítók „Romániától megkapják”, ezért nem folyamodnak az iskolafenntartók államsegélyért. Az ilyenfajta értesülések azonban bizonytalanok, nemegyszer tévesek voltak. Innen az — eddig is többször említett — türelmetlenség, amivel Bánffy a külképviseletet ostromolta megbízható, részletes adatok beszerzéséért. Tudta, hogy jönnek pénzek, hiszen román miniszterek is beismerték a Monarchia diplomatái előtt, de nem tudott részleteket. A román főpapok a VKM ismételt, bizonyos adatokra utaló felszólítására is tagadták, hogy segélyeket kapnának. Az egyetlen részletes információ Sturdza említett orfeumi beszédében hangzott el, ezt azonban egymagában nem használhatta fel a magyar kormány, mivel az kevés is volt, s ráadásul fölhasználása esetén a romániai ellenzék — a dolgot megtudva — a román miniszterelnököt árulással vádolhatta volna. Bánffy irónikus hangon írt ugyan a közös külügyminisztérium bukaresti politikájáról: „külügyi képviseletünk a konzervatív kormány fennállása idején a liberálisok hatalomrajutásától óvott, most pedig a liberális kormány uralma alatt az akkor legkedvezőbbnek tartott konzervatívok uralomrajutásától tart. Csak egy körülményben észlelhető összhang: hogy a mindenkori román kormányoknak ne támasszunk nehézségeket, az »erdélyi kérdést« ne bolygassuk, hanem nyugodjunk meg, érdekeinket a változó kormányok mindketteje egyformán respektálja.”²⁴ Mégis elfogadta azt az álláspontot, hogy nem áll a Monarchia, illetve Magyarország érdekében Sturdzának „a nemzeti kérdésben fölösleges nehézségeket támasztani”. Ezért fogadta el, hogy diplomáciai megfontolásokból később, Románia és a Monarchia közötti gazdasági kérdések és a titkos katonai szövetség megújítása kérdésének rendezése után vegyék elő újból ezt az ügyet, s valószínűleg számításba vette mind a Millenium ünnepségeinek, mind Ferenc Józsefnek a Vaskapu megnyitását követő romániai látogatása zavartalanságához szükséges nyugodt légkör fenntartásának követelményeit. Amikor a miniszterelnökség arról értesült, hogy Sturdza állítólag 20 000 Frc-ot küldött Brassóba, megemlítette ugyan, hogy ezt barátságtalan lépésnek tekinti, de meglepő módon, a Lucaciu és Mangra Vazul román nemzetiségi politikusoknak a román külügyminisztérium rendelkezési alapjából juttatott 5000—5000 Frc-ról ezt a megjegyzést írta: „ez utóbbi segélyezés ellen utóvégre kifogást nem lehet tenni”, legfeljebb jelzi, hogy mit ér Sturdza ígérete.²⁵

A Bánffy—Sturdza féle hallgatóságos együttműködés tehát rendkívül furcsa helyzetet teremtett. Az erdélyi román nemzeti mozgalmat hagyományosan

²⁴ Ld. Aerenthal 1896. febr. 14-i levelét és Bánffy 1896. febr. 28-i levelét Goluchowskihoz. OL ME 1896. III. 206.

²⁵ Bánffy levele a külügyminiszterhez. 1896. jún. 26. OL ME 1895. 206—774.

erősebben befolyásoló liberális pártnak, a romániai nacionalizmus fő letéteménye sének kormányon tartása volt a budapesti kormány érdeke. Csak így, hatalmon levő pártként tudott diplomáciai úton nyomást gyakorolni rá, s Sturdza útján az erdélyi román nemzeti mozgalomra is bizonyos mérséklő hatást kifejteni. Bánffy-nak azonban akkor, amikor elvben minden támogatást meg kellett volna adnia Sturdzának, az is célja volt, hogy idehaza éppen addig mérjen érzékeny csapásokat a román nemzeti mozgalomra, ameddig annak a Kárpátokon túli legfőbb támogatója kormányon van, azaz valamelyest kézbe tartható. Ezt az ellentmondást Bánffy — pontosabban a nemzetiségi ügyosztályt jelentő Bánffy — Jeszenszky — Jancsó triumvirátus — nem tudta feloldani. A Bánffy-féle nemzetiségi politika, irányítóinak akarata ellenére újabb és újabb belpolitikai nehézségeket támasztott a Sturdza-kabinetnek.

A nemzetiségi ügyosztály kitartó követelésének végül is volt fogadata. A bukaresti követség beszerezte az 1893—1894. évi román hivatalos segélypénzek és az átvevő bizalmi emberek jegyzékét. Az összeállítás szerint 1893-ban 159 000, 1894-ben 192 000 Frc-ot utaltak ki Bukarestben az erdélyi román iskolák és egyházak támogatására. 1895-ben az összeg 170 000 Franc volt, 1896-ban pedig 50 000 Frc-ot juttattak a brassói iskolának. A forrás szerint az erdélyi román nemzeti komité 1894-ben 185 000 Frc-ot kapott Bukarestből,²⁶ s a konzervatívok által 1895-ben 525 000 Frc-ra emelt kulturális szubvenció az 1895—6 és az 1896—7-es költségvetésben is szerepel. Egy beszélgetés során viszont Sturdza ismételtlen arról biztosította a Aerenhalt, hogy nem küld segélyeket Erdélybe, csupán a brassói iskolák kapnának pénzt, az azonban nem szubvenció, hanem az iskolák törvényes követelésének kielégítését szolgáló járadék.²⁷

Ezeket az adatokat a kormány arra használta fel, hogy nyomást gyakoroljon a román főpapokra és iskolákra az iskolák fölötti állami ellenőrzés fokozottabb érvényesítése céljából.

Az iskolapolitika és a romániai szubvenció összefüggése

A román állam által korábban nyújtott szubvenciók közül a magyar kormány tudomására jutott adatok szerint három képezett jelentős tételt: a nagyszebeni görögkeleti érseki konzisztorium és iskolái számára kiutalt 78 000 Frc (1894), a balázsfalvi teológiai intézet és gimnázium részére adott 17 000 Frc és a brassói román gimnáziumnak nyújtott, 50—100 000-re becsült összeg.²⁸ A két román érsekség segélyébe a kormány elég nehezen tudott volna, a nagyszebeni és a balázsfalvi iskolák ügyeibe pedig nem kívánt közvetlenül beleszólni; a két egyház vezetőinek személye egyébként is több-kevesebb garanciát jelentett arra, hogy a kapott pénzeket valóban egyházi-kulturális célokra fordítják. Más szempontok érvényesültek a brassói román iskolák esetében.

²⁶ A bukaresti követ 1896. aug. 3-i 46. sz. jelentése és mellékletei. OL ME 1899. XXXI. 7914. 1009—1027. folio és 1658—1660. f. A megbízhatónak látszó jegyzéket a követség a román vallás- és közoktatásügyi minisztérium bizalmas irataiból szerezte be bizalmi embere útján. A követ arra kérte a külügyminisztert, hogy ezeket az adatokat rendkívül diszkréten kezeljék.

²⁷ A bukaresti követ 1896. aug. 12-i 47. sz. jelentése. Maga a követ is hallott valamit arról, hogy a brassói román egyházközösségnek van egy évi 40.000 leit hozó birtoka Romániában. OL ME 1896. 206—1045.

²⁸ A bukaresti követ 1896. aug. 3-i 46. sz. jelentésének mellékletei. OL ME 1899. XXXI. 7914. 1009—1027. f.

A Bánffy-kormány nemzetiségi iskolapolitikájának fő törekvése az iskolai magyarosítás előmozdítása volt. Ennek egyik útja a teljesen vagy jórészt magyar tannyelvű állami iskolák építése volt, erre azonban még a Millenium évében támadt iskolaépítési hévben sem volt elegendő pénz. Az új vallás- és közoktatásügyi miniszter, Wlassics Gyula, a miniszterelnökséggel teljes egyetértésben inkább azzal próbálkozott, hogy a tanítói fizetések rendezéséről szóló 1893. XXVI. tc. erőltetett végrehajtása útján az iskolafenntartókat államsegély igénylésére, s ezzel a kormány fokozott ellenőrzési jogának elismerésére kényszerítse. A törvény ugyanis előírta, hogy a tanítók fizetése nem lehet kevesebb 300 ft-nál, s már korábbi rendeletek intézkedtek arról, hogy az iskolaépületeknek is meg kell felelniök bizonyos elemi biztonsági és egyézségügyi követelményeknek. E két — önmagában nézve teljesen természetes — előírás elsősorban a legszegényebb iskolafenntartókat, községeket sújtotta, mivel azok nem tudták, vagy csak részben tudták a szükséges fedezetet előteremteni, ezért kénytelenek voltak államsegélyért folyamodni. Egyes községekben az ún. kultuszadó így is a vagyonadó 70—100⁰/₀-át tette ki.²⁹

A nemzetiségi iskolafenntartók iskoláik függetlenségének megőrzése érdekében úgy védekeztek, ahogy tudtak. „Egyes tanítók, hol önként, hol felsőbb [egyházi — Sz. Z.] nyomásnak engedve ünnepélyes nyilatkozatot tettek, hogy a felemelt fizetésekre igényt tartani nem is fognak.”³⁰ Sokfelé nem adták meg a tanítónak a legkisebb fizetést, de nem kértek államsegélyt sem. Erre a VKM 1896 febr. 26-i 7547. sz. rendeletével felhívta a megyei közigazgatási bizottságokat, hogy ilyen esetekben hajtsák be a fenntartókon a tanítók fizetésemeléséhez szükséges összegeket is, s ezzel kényszerítsék ki az államsegély igénylését. Volt, ahol a görögkeleti román egyházi iskolák tanítói elismervényeket írtak alá 300—400 Ft fizetésről, bár ennek esetleg csak felét tudták részükre tényleg folyósítani. Bánffy 1896. március 15-én külön felhívta a románlakta megyék főispánjait, hogy ellenőrizzék a VKM említett rendeletének végrehajtását, egyúttal tisztázzák azt is, hogy az iskolák javadalmazását szolgáló jövedelmi források valódiak-e, vajon tényleg elegendők a kiadások fedezésére.³¹ Válaszában Fogaras vármegye főispánja előre megmondotta, hogy „a jövedelmi források valódiságának megállapítására irányzandó vizsgálatokkal szemben is találni fognak kibúvókat”, csak az segítene, ha az adóhivatalhoz, vagy a megyepénztárhoz fizetnének a fenntartók, mert így sok tehertől mentesülne a hatóság is.³² A tanítók fizetésének emelésén keresztül történő beavatkozási kísérlet odiuma az államra, a közigazgatásra ütött vissza, mivel „az egyházi hatóságok csak kivetették a tanügyi hozzájárulás költségeit, de annak a néptől való behajtását egészen a közigazgatási közegekre hagyják, s onnan magukat távoltartják”.³³

A román egyházak és a román falusi adófizetők egyaránt szembeszálltak az államsegély-rendszer kiterjesztésével. Ellenállásuk megtörésére a kormány az egész közigazgatási apparátust megmozgatta, s megpróbálta a román tanítók anyagi érdekelttségét is felhasználni. Jelentős részük pártolta is az államsegély rendszeresítésének gondolatát, de a kormány számára támaszt nem jelentett, nyíl-

²⁹ Az aradi görögkeleti román püspökség iratai alapján közli *Botezan—Cordoş*: i. m.

³⁰ Sándor János Kisküküllő vármegye főispánjának 1896. ápr. 13-i jelentése. OL ME 1896. 448. res/310.

³¹ OL ME 1896. 426. res/310.

³² Bauszern Guidó főispán 1896. ápr. 8-i jelentése. OL ME 1896. 426. res/310.

³³ Sándor János főispán idézett jelentése. OL ME 1896. 448. res/310.

tan föllépni, a román nemzeti mozgalommal szembeszállni nem mert, sőt a „túl-zókkal” szemben maga is hatósági védelemre szorult.³⁴

Ahhoz, hogy a román elemi iskolákat a kormány — a később illuzórikusnak bizonyult — iskolai magyarosítás szolgálatába állítsa, arra lett volna szükség, hogy ezek önként elismerjék az állam fokozott beavatkozási jogát, maguk kérjék, s magától értetődőnek tekintsék az állami szubvenciót. Az eddig elmondottakból azt láthatjuk, hogy a kormány ezen a téren igen korlátozott eredményt ért el, a román iskolák ellenállását lényegében nem sikerült megtörnie.³⁵ Változást hozhatott volna ebben, ha az erdélyi románok nem kimondottan egyházi jellegű iskolái közül a legtekintélyesebbiket, a nemzeti öntudat ébrentartása szempontjából példamutatónak tekintett brassói gimnáziumot rá lehet venni az államsegély elfogadására, saját autonómiájának korlátozására. Brassó volt a fő összekötő kapocs Erdély és a Regát román értelmisége között, az itteni iskolák tanulói közül nemcsak a nemzetiségi mozgalom, hanem Románia számos ismert embere került ki. A brassói iskoláknak ez a különleges helyzete adja meg a kulcsát annak a hosszú küzdelemnek a megértéséhez, amelyik a romániai szubvenció ügyében a magyar kormány és a brassói román iskolák fenntartói és pártfogói között kibontakozott.

A brassói román gimnázium segélyezésének története

A brassói román gimnázium, vagy „brassói központi román iskolák” elnevezés alatt a gimnáziumot, az alsó reáliskolát, a kereskedelmi iskolát, felső népiskolát és a leányiskolát tartották számon a kortársak, mivel ezek lényegében egy fedél alatt, egy igazgató irányítása alatt működtek, fő fenntartójuk a régi brassói román görögkeleti Szent Miklós templom volt.

A reformkorban kezdeményezett, s 1850-ben alapított román gimnázium építésének és egy évtizeden keresztül történő fenntartásának költségeit az említett Brassó-bolgárszegi Szt. Miklós-egyház és a módos, helyi román kereskedők belvárosi egyháza vállalták. Egy sor kereskedő kötelezte magát, hogy tíz éven át, közepes nagyságú összeggel, részt vállal az iskola kiadásainak fedezéséből.³⁶ 1856-ban fejeződött be az építkezés, melynek költségei (80 000 Ft) messze túlhaladták az előirányzatot, s közben végéhez közeledett a tíz év, amelyre a kereskedőpolgárok az iskolafenntartást elvállalták. Nem járt sikerrel az a kísérlet sem, hogy az iskola telkén levő fürdőt átépítsék s annak bevételeit az iskolára fordítsák;³⁷ 1858-ra az iskola gazdasági ügyeit intéző eforia (a két egyházközség kép-

³⁴ Bánffy 1896. jan. 17-i levele Arad vármegye főispánjához. OL ME 1896. 16. (367. cs.).

³⁵ Temes vármegyében 30, Aradban 69 görögkeleti iskola nem volt hajlandó segílyt kérni, Krassó-Szörényben 20 ilyen esetet tartottak számon. Ld. OL ME 1896. 497. res./310, 527. res./310; az összesítés közel 200-ra becsüli azon iskolák számát, ahol a 300 Ft tanítói fizetést nem tudják biztosítani; ezek, néhány református és katolikus iskolát leszámítva, a görög-keleti egyházhoz tartoztak. — Megjegyzendő, hogy Kolozs megyében minden számbavett iskola kért segílyt. Uo. 792. res./310.

³⁶ A brassói román iskolák történetére ld. a kereskedőpolgárokkal szemben elfogult, de nagy gonddal megírt monográfiát: *Andrei Bârseanu: Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov*. 1902. 606 + 79, továbbá a hivatalos iratokat is használó *Huszár Antal: A magyarországi románok c. könyvét*. Bp. 1907, 339—350.

³⁷ A két egyház képviselőtestülete 1855-ben részvényeket bocsát ki, vállalkozóval átépítteti a fürdőt s évi 4000 Ft-ért bérbe adja. Műszaki és gazdasági okok miatt a bérleti díj negyedére csökkent, amit főlemészttett a karbantartás. 1873-tól azután saját rezsiben, évi 3—4000 Ft jövedelmet hozott. Ld. *Bârseanu: i. m.* 121, 176—177.

viselőtestületéből delegált 6 tagú bizottság) adóssága 20 000 forintra rugott.³⁸ A kezdettől fogva anyagi nehézségekkel küzdő gimnázium az abszolútizmus kori erdélyi kormányzástól évi 4000, Brassó városától 1500 forint rendes szubvenciót kapott.³⁹ 1859-ben a Szt. Miklós egyház Cuza román fejedelemtől is kért segélyt, mire az akkor még különálló Moldva és Havasalföld kormányai 1860-ban illetve 1861-ben kiutaltak 2500—2500 forintot az iskola fenntartására. 1863-ban az immár egyesült román fejedelemségek törvényhozása a segélyt újra megszavazta. 1868-ban a Szt. Miklós egyház már a kereskedelmi iskola felállítására kért segélyt a román kormánytól, s kapott újabb szubvencióként évi 23 500 lejt.⁴⁰ A két tétel 1886-ig a román állam költségvetésében többször szerepelt, 1887-től pedig valószínűleg „a külföldi román iskolák és egyházak szubvenciójára” kiutalt összegbe olvadt. A kilencvenes években a román oktatásügyi miniszter a brassóiak segélyt diszkrécionális úton 58 500 lejre emelte.⁴¹

A magyar kormány a kiegyezést követő években évi 4000 Ft szubvenciót nyújtott a brassói gimnáziumnak, s ugyanakkor eltúrte, hogy az erdélyi román iskolák és egyházak Bukarestből is kapjanak segélyt. Ezek a segélyek azonban már kezdettől gondot okoztak a kormánynak.

A még működő erdélyi főkormányzók 1867 augusztusában arról értesítette a Belügyminisztériumot, hogy a Duna-fejedelemségek kultuszminiszterétől a balázsfalvi érsek értesítést kapott, küldje meg a szegény egyházközösségek jegyzékét, egyházi könyvek és egyházi edények segélyként történő kiosztása céljából. A szamosújvári görögkatolikus és aradi görögkeleti román püspök is közölte a kormánnyal, hogy segély címén egy-egy váltót kaptak a román kormánytól, sőt magát a váltót is beközlötték. Eötvös József közoktatásügyi miniszter sérelmesnek tartotta, hogy a bukaresti kormány a magyar állam teljes mellőzésével hivatalos levelezést kezdeményez püspökkel, s Erdélyt — mint az a segély indokolásából kitűnt — amolyan román provinciának tekinti. Ragaszkodott hozzá, hogy a bukaresti kormány „a román nyelvű egyházmegyék főpapjaival egyenes és hivatalos érintkezésbe ne bocsájtkozzék, — hanem ha . . . akár a kormány, akár egyesek a magyar és erdélyországi egyházak részére adományokat kívánnak nyújtani, eziránt a magyar kormányt hivatalosan értesítse, a magyar kormány szívesen ajánlkozván minden ilyenemű segélyezéseket a rendeltetésük helyére átszolgáltatni”.⁴² Andrássy átirta a közös külügyminiszternek, intézkedését kérve, hogy Románia

³⁸ Uo. 123.

³⁹ *Bârseanu*: i. m. 142—144, 146, 149—150. — Az állami támogatásként kapott összeget a bécsi Reichsrat 1863-ban formálisan is megszavazta a brassói iskolák javára. Ld. *Kemény G. Gábor*: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867—1892. Bp. 1952. 290.

⁴⁰ A Szász Universitas 1868-tól évi 3000, 1871-től 5000 Ft segélyt fizetett a brassói román iskoláknak.

⁴¹ Jancsó Benedek jelentéstervezete a VKM számára. 1898. okt. 19. OL ME 1907. XLI. 1138—1899. XXXI. 7914. 1686—1703. f. — Megjegyzendő, hogy Jancsó jelentésének adatai egybevágóak Bârseanu egészen más célzatú munkájának adataival. A részletekben helyenként eltérnek saját, 1920-ban közzétett, *A román irredentista mozgalmak története* c. könyvében leírtaktól.

⁴² Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata a miniszterelnökhöz. 1868. jan. 30. OL ME 1868. 225—161. — A kiegyezést Románia értelmisége nem nézte jó szemmel, mert az erdélyi testvéreik fejlődése illetve a románok egy államban történő egyesítésének reménye szempontjából veszélyesnek ítélte. A Monarchia külügyi szervei ezidőtájt úgy vélték, hogy Romániának irredenta törekvései vannak. Ld. *Istoria Romíniei*. IV. Buc. 1964, 576, *Unirea Transilvaniei cu România*. Buc. 1972, 169—170. E törekvések nagypolitikai összefüggéseire ld. *Prokopowitsch*: i. m. 22—23.

„egyházakat s tanintézeteket” csak a belföldi kormány tudtával és diplomáciai úton, a magyar kormányon át segíelyezzen. A bukaresti konzulátus ennek megfelelően lépéseket tett a román kormánynál, ami Andrásyt teljesen megnyugtatta. Eötvös pedig engedélyezte a román főpapoknak az eddig beérkezett segíelyek felhasználását.⁴³

Amikor 1868 nyarán a bukaresti kamera újabb segíelyt szavazott a brassói iskolák számára, a magyar belügyminisztérium rögtön kifogást emelt.⁴⁴ Arra kérte a miniszterelnököt, hogy ez ellen lépjen fel, s diplomáciai úton érje el, hogy „a fentebbi segíelyösszegnek rendeltetési helyére való eljuttatása a kormány közbejöttével eszközöltessék”.⁴⁵ Andrassy újból felhívta a Külügyminisztériumot, járjon közben a román kormánynál, hogy az ne küldjön közvetlenül pénzt Brassóba.⁴⁶ 1868-ban, 1873-ban és 1874-ben a brassói román iskolák az esedékes segíelyösszeget (tehát azt a bizonyos második részt) néhány alkalommal a bukaresti osztrák-magyar konzulátus, vagy pedig a konzulátus és a budapesti VKM közvetítésével kapták kézhez.

E szubvenciók történetén jól mérhető a nemzetiségi politika változása.

A kiegyezést követő években tehát a magyar kormányok, a liberális felfogásnak megfelelően, természetesen tekintették, hogy az egyazon nyelvet beszélők az elválasztó országhatárokon át egymás kultúráját anyagilag is, akár állami szubvenciók útján támogassák. Említett intézkedéseivel a magyar kormány elismerte a román állam jogát a magyarországi oktatási intézmények támogatására. Ezt az álláspontot azonban a kormány 1874—1875-ben revízió alá vette és megváltoztatta.

Időközben a kormány tudomására jutott, hogy a brassói iskolák az engedélyezett összegben felül is kapnak segíelyt (a tulajdonképpeni segíely első részét, azaz az 1860—61-ben megállapított összeget). Amikor pedig a parlament pénzügyi bizottsága azzal a feltétellel javasolta az évi 4000 Ft magyar állami támogatás további kiutalását, hogy az ebből fizetett tanerők kinevezését a kormánynak is jóváhagyásra felterjesszék, az iskolafenntartók többé nem fogadták el a pénzt, annak ellenére, hogy ezt a feltételt már az abszolútizmuskori kormány is kikötötte.⁴⁷ Mivel önállóságuk csorbitására irányuló törekvést láttak benne — a szubvenciót két éven át nem vették fel, míg végül a kormány a tételt törölte a költségvetésből. Ezzel egyidejűleg viszont a román kormánytól kérték a segíely felemelését, ami meg is történt, sőt 1875-ben Bukarestben újabb törvényben rögzítették, hogy (az 1860—61-ben kiutalt) segíely összege ezentúl 15 000 Frc.⁴⁸ Erre egyes magyar

⁴³ „... Megkeresem Nagyméltóságodat, méltóztassék a közös külügyminisztérium útján a dunafejedelemségi kormányt a segíelyek kiosztásáról értesíteni” — írja Eötvös Andrásynak (1868. márc. 30.). OL ME 1868. 225—407.

⁴⁴ A belügyminiszter úgy vélte, hogy a román kormány befolyást gyakorolna az iskolára. „Hasonló segíelyadományait az eddigi tapasztalatok szerint a szabályszerű út kikerülésével közvetlenül igyekezett rendeltetési helyére eljuttatni.” Jelezte azt is, amiben közvetett politikai veszélyt látott, hogy ti. „minden pánszláv irányú izgatások rendszerint egyház, iskola és nemzeti irodalompartolás leple alatt szoktak megindítani és szíttatni”. — Wenckheim Béla belügyminiszter átirata a miniszterelnökhöz 1868. júl. 3. OL ME 1868. 854. V.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Ld. Andrassy levelét a külügyminiszterhez. 1868. júl. 5. és a Külügyminisztérium jelentéseit. OL ME 1868. 854. V. és ME 1868. 1043, 1059, 1084.

⁴⁷ *Bárseanu*: i. m. 150, 192. — Hasonló feltételeket szabott a pénzügyi bizottság a brádi román és az újvidéki szerb gimnázium segíelye esetében. Ld. *Kemény G. Gábor*: *Iratok*... I. 248—249.

⁴⁸ *Titu Maiorescu*: *Discursuri parlamentare*. V. köt. 1895—1899. Buc. 1915, 200—233. — Maiorescu volt a brassói iskolák legkomolyabb romániai pártfogója, a mindennapi gondokban is megbízható támasza.

lapok is megtámadták a brassói iskolát, annak igazgatója magyarázgató cikkel válaszolt, s a kérdés a parlamentben is szóba került.⁴⁹

Az 1875. március 24-i bécsi koronatanács ugyanazon az ülésen tárgyalta a Romániával kötendő kereskedelmi szerződést és a brassói iskolák romániai segélyének kérdését. Andrassy — úgy tűnik — diplomáciai úton akart tiltakozni a román kormánynál, később azonban azon az alapon, hogy Románia még nem független állam, s ezért e lépés a Monarchia tekintélyével nem fér össze, úgy döntöttek, hogy „belföldi iskoláknak idegen államok részéről történő szubvencionálása esetére egy minisztertanácsi határozatot kell hozni, amelyben elvileg kimondatik, hogy minden tanintézet számára tilos idegen államoktól segélyt elfogadni. A magánszubvenciókat természetesen nem lehet eltiltani.” Elegendő aztán ezt a határozatot a román kormány tudomására hozni, s felszólítani, hogy a megszavazott összeget fordítsa más célra. Az uralkodó, aki eleinte éppen az ellenőrzés lehetősége miatt, megengedhetőnek vélte a segélyeknek — a konzulátuson át történő — további folyósítását, a tilalom életbeléptetése esetére figyelmeztette a kormányt, hogy „magában Brassóban a szükséges intézkedéseket tegye, hogy a kibocsájtandó tilalom ne legyen kikerülve”.⁵⁰

A koronatanács döntése alapján a VKM április 2-án szigorúan megtiltotta az egyházaknak, hogy külföldről segélyt fogadjanak el. Calice báró, bukaresti főkonzul a nyár folyamán megpróbálta rávenni a román kormányt, hogy a szubvenciót törölje költségvetéséből.⁵¹ 1883-ban pedig a középiskolai törvény (1883. XXX. tc.) 72. §-a tiltja idegen szubvenció átvételét. A hetvenes években tehát fordulat következett be a külföldi segélyek politikai értékelése és engedélyezése, megtűrése kérdésében. Egyik tünete volt ez mind a kormány és a nemzetiségek közötti feszültség erősödésének, mind annak, hogy a magyar kormányférfiak fokozatosan eltávolodva a 60-as években még őrzött doktrinér liberalizmusuktól, az állami ellenőrzés szélesebbkörű kiterjesztésétől remélték az ország politikai egységének megszilárdítását. S volt ebben egy adag engedmény is a nacionalista közvélemény számára. Most már egyértelműen tilos a külföldi segélyek elfogadása. Ezt azonban a román iskolafenntartók, de még a magyar kormány sem vette komolyan. A brassói iskola fenntartói továbbra is felvették a bukaresti parlament által részükre megszavazott segélyt, s a román kormány sem sietett azt törölni — az egyébként nyilvánosság számára készített — költségvetéséből.

A bukaresti segélyek felvételének tényleges megakadályozására elsőként a Bánffy-kormány tett lépéseket.

Bánffy fellépése a brassói gimnázium romániai szubvenciója ellen

Mint a korábbiakban láttuk, Bánffyk 1895-től figyelték a brassói román iskolákat, a VKM-ben rendelkezésre álló akták alapján elemezték vagyoni viszonyukat, s úgy határoztak, hogy egy későbbi időpontban vizsgálatot indítanak a

⁴⁹ *Bârseanu*: i. m. 195—201. (Válasz a Közérdek c. lap támadásaira.) — A parlament vitára ld. *Cosma Partén* és *Ordódy Pál* felszólalásait. Képv. Napló 1875. III. 95—101, T. V. *Păcățian*: *Cartea de aur*. VI. Sibiu, 1910. 541.

⁵⁰ OL Minisztertanácsi jkv. 1875. márc. 24., 2. napirendi pont.

⁵¹ Calice bukaresti lépéseit, a különféle érdekek egyeztetéséből adódó következetlenségét jól jellemzi *Titu Maiorescu*: *Insemnări zilnice 1855—1880*. Buc. 1930. Ld. 1876. jan. 17-i és további bejegyzéseit a 239. és 241. lapon.

Romániából érkező, immár évtizedek óta titkosnak nevezhető szubvenció ügyében.⁵²

A Bánffy-kormánynak a bukaresti szubvenciók megszüntetése érdekében tett diplomáciai lépései először eredményesnek tűntek; Sturdza miniszterelnök 1896-ban nem küldött pénzt az erdélyi román iskoláknak.⁵³ A következő év ugyan változást hozott Bukarestben, mivel 1896. november 21-től 1897. március 31-ig a liberális pártból kiszakadt politikusok, az ún. drapelisták csoportját képviselő kormány volt hatalmon. Ez a kormány 1897-ben ismét kiutalta a segélyt,⁵⁴ de hamarosan átadta helyét Sturdza új kabinetjének, amelyik aztán ezt újólaj leállította. Csak a brassói iskoláknak küldött korábbi segély fenntartásához ragaszkodott. Szerette volna elérni, hogy a magyar kormány engedélyezze ennek folyósítását. Sturdza átadott a bukaresti követnek egy emlékiratot, amelyben az iskola-fenntartó brassói Szt. Miklós egyház XVI. századdal kezdődő különféle moldvai és havasalföldi privilégiumait és adományait vették lajstromba. Az emlékirat azt is megállapította azonban, hogy a XIX. század első felében ezeket az „adományokat” a zűrzavaros állapotok miatt nem szolgáltatták ki. A Szt. Miklós egyház 1860-ban „ezért kárpótlást kért”, s ennek eredménye az 1890-es években is fizetett évi 58 500 Frc.⁵⁵ A román kormány álláspontja tehát az volt, hogy tudomásul veszi ugyan a magyar kormány politikai okokból bevezetett tilalmát a külföldi segélyekre, a brassói iskolák esetében azonban tiszta jogi kérdéssről van szó, ti. arról, hogy az iskola Romániában korábban kisajátított javai és privilégiumai után kap kárpótlást.

A nemzetiségi ügyosztály kérésére 1898. március 22-én Bánffy királyi megrovásban részesítette a nagyszebeni érseket, Miron Romanult, mert korábban tagadta a szubvenció létezését, s ennek során az érsek elé tette azokat az elismervényeket, amelyek igazolták, hogy a brassói iskolák részére pénzt vettek fel a román közoktatásügyi minisztériumból. A metropolita kijelentette, hogy a szubvenció részleteire a brassói iskolák felügyelő bizottságától nem remélhet tájékoztatást; a gimnáziumot pedig csak úgy lehet a magyar államsegély elfogadására rávenni, ha ő, a metropolita, megbízható adatokkal az iskolafenntartókra tudja olvasni törvénybe ütköző pénzügyeiket. Ezt megerősítette március 31-én kelt levelében, mivel „bizalmasa”, a brassói iskolák felügyelőbizottságának elnöke, Voina Vazul esperes is azt hangsúlyozta, hogy a román állam kezelésében levő 2 nagyobb birtok után kaptak pénzt, s bár ez most szünetel, igényüket fenntartják.⁵⁶

Bánffy Dezső április 6-án egy hosszú emlékiratban⁵⁷ foglaltatta össze az érsek számára a kormánynak a brassói iskolák román szubvenciójára vonatkozó

⁵² Ld. a miniszterelnök 1895. júl. 27-i, szept. 9-i és okt. 12-i levelét Wlassicshoz. OL ME 1895. IV. 749 és ME 1895. III. 1101.

⁵³ Jancsó fogalmazványa a VKM részére. 1898. okt. 19. OL ME 1899. XXXI. 7914., továbbá *Botezan—Cordoş*: *Politica guvernului Bánffy... AIIA—Cluj XIV. 1971. 177.*

⁵⁴ *Titu Maiorescu*: *Istoria contimporană a României (1866—1900)*. Buc. 1925, 356—366, 388.

⁵⁵ A bukaresti követ 1898. márc. 12-i 11-D. sz. jelentésének kivonata és melléklete. OL ME 1899. XXXI. 7914. 79—80. f.

⁵⁶ Miron Romanul érsek levele Jeszenszky Sándor miniszteri tanácsoshoz. OL ME 1907. XLI. 1138—1899. XXXI. 7914. 851—852. f.

⁵⁷ Az emlékiratot Jancsó Benedek fogalmazta, Bánffy is javította, s a fogalmazványt is szignálta. Az elküldött, szám nélküli levél dátuma „1898. április” és Jeszenszky Sándor írta alá. A levél szerzőségének később nagy jelentőséget tulajdonítottak. OL ME 1899. XXXI. 7914. 854—860. f.

információit. Az iskola anyagi helyzetének történeti elemzése mellett azt is megemlítette, hogy a magyar kormány 1875 után úgy vélte, az iskolák a rendeletek értelmében nem fogadnak el segílyt külföldről, de Sturdza 1894 őszi híres orfeumi beszéde adatokkal bizonyította ennek ellenkezőjét. Utalt továbbá arra, hogy a román kormányt diplomáciai úton megkeresték „és az a szubvencióra vonatkozólag az összeg kitüntetése mellett beismerően nyilatkozott”. A levél hangsúlyozta, hogy a brassói gimnázium romániai vagyonára és követeléseire vonatkozó adatok és oklevelek összegyűjtése után érvényesíteni kell a jogigényt. „Fő, hogy a segíly elvesztése politikailag súlyosan kifogásolható szubvenció jellegét.”

A metropolita sógora, Cosma Pártén, a nagyszzebeni Albina igazgatója e levél rövidített másolatát levitte Brassóba, s az ottani bankfiók és az iskola igazgatójával hármashban elkezdtek keresni a levélben is jelzett iratokat, amelyek alapján a brassói egyházközség és az iskolák esetleg magánjogi, kártérítési követelést támaszthatnak a román állammal szemben.⁵⁸

Április 12-én Jeszenszky személyesen utazott a metropolitához, hogy rábeszélje az államsegély „kérelmezésére”. Egyidejűleg igyekezett megmozgatni minden befolyásos román személyt, hogy az április 24-i konzisztórium ülésen ebben az értelemben foglaljanak majd állást, s „az ügy békés, mintegy házi úton intéztessék el”; elkerülendő ezzel — hangzik a fenyegető célzás — a vizsgálatot és az iskola bezárását.⁵⁹ Nagyszzebenben megtudta, hogy a Szt. Miklós egyház romániai követeléseit alátámasztó iratokat ugyan nem sikerült előásni, de az iskola felügyelőbizottsága fenntartja álláspontját, miszerint Bukarestből nem szubvenciót kap, hanem egykorú romániai birtokai kisajátítása után fizetett évi járadékot. Az utazás eredményeként újabb levél ment a metropolitához. A nemzetiségi ügyosztályon fogalmazott, de Wlassics által elküldött április 18-i VKM leirat már az iskolák bezárásának fenyegetésével próbálja rábírn az érseket, illetve az egyházmegyei konzisztórium iskolatanácsát az államsegélyért való „folyamodásra”, megígérve, hogy ez esetben érintetlenül hagyja az iskolák román tannyelvét és felekezeti jellegét.⁶⁰ A kormány egyúttal el is döntötte, hogy amennyiben a gimnázium nem kér államsegélyt, vizsgálatot indítanak ellene a romániai szubvenció ügyében.⁶¹

A brassói iskolák ügye a román pártpolitikában

A VKM április 18-i leirata másolatban éppúgy eljutott Brassóba, az iskolák felügyelőbizottságához, mint az április 6-i, az érsek számára készített bizalmas összefoglaló. Ezzel azonban a brassói iskolák segélyének kérdése a hivatali ügyintézés csatornáiból átkerült az ellentétektől feszülő erdélyi román nemzetiségi

⁵⁸ Voina esperes levelének fordítása OL ME 1899. XXXI. 7914. 1311—1315. f. ill. utalászerűen *Jancsó*: i, m. 250.

⁵⁹ Jeszenszky levele Gall József főrendiházi taghoz. 1898. ápr. 11. OL ME 1899. XXXI. 7914. 868—870. f.

⁶⁰ Az 1816. sz. VKM leirat Jancsó által írt fogalmazványát ld. Bánffy aláírásával OL ME 1899. XXXI. 7914—1898. V. 694. — Megjegyzendő, hogy *Jancsó*: A román irredentista mozgalmak története (Bp. 1920) c. munkájában a két levél időrendjét fölcseréli. (Ld. 249—253.)

⁶¹ Bánffy átírata a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. 1898. ápr. 21. OL ME 1907. XLI. 1138—1898. IV. 549—619. A brassói román iskolák szubvenciójának történetét és a vizsgálatot röviden bemutatja *Magyari Piroska*: A magyarországi románok iskolaügye. [Szeged]. 1936, 87—90.

politika nyilvánosságába és az ezzel is kapcsolatban levő, rendkívül éles regáti pártpolitikai harcok fegyvertárába.

A brassói iskolák felügyelőbizottságában éppen olyan szakadás volt, mint magában a román nemzeti pártban. A „belvárosi” román orvosokból, ügyvédek-
ből, iparosokból és kereskedőkből álló csoport szemben állott a „bolgárszegi”
szegényebb és ezért iskolázatlanabb lakosságot képviselő lelkészekkel. Itt az
utóbbiak egyedül jelentették az értelmiségi réteget. A belvárosiak hangadója
Diamandi Manole kereskedő, a román nemzeti mozgalom csendes, de energikus
támogatója, egyik szürke eminenciása volt. Voina esperes, az iskolatanács elnöke,
a bolgárszegiek képviselője volt. Mindketten rendszeresen húzták a különféle
bukaresti szubvenciókat (nemcsak a brassói iskola részére), s annak segítségével
— mellékesen — előbbi a regáti liberális párt, utóbbi pedig a konzervatív párt
itteni híveinek pozícióját igyekezett erősíteni.⁶² A teljes szakadás állapotában
levő felügyelőbizottság két irányzata természetesen különféleképpen reagált a ma-
gyar kormányservek két említett iratára.

Mind a nagyszebeni érseki konzisztórium, mind a brassói Szt. Miklós egyház
vezetői úgy döntöttek, hogy idővel megkísérlik az iskola illetve egyház romániai
„követeléseit” bírósági úton érvényesíteni. Voina esperes azután természetesen a
romániai konzervatív ellenzék vezérének személyében találta fel azt az ügyvédet,
akitől egy per elindításához tanácsokat kaphat, s egyúttal másolatban átadta
neki a magyar kormány említett két iratát is.⁶³

Take Ionescu a birtokába jutott két aktamásolat felhasználásával május
11-én a román kamarában fergeteges támadást indított Sturdza miniszterelnök
ellen.⁶⁴ Azzal vádolta, hogy még ellenzéki vezér korában — a híres orfeumi beszé-
dében — a magyar kormány előtt denúciálta a brassói iskolák romániai szubven-
cióját, s az akkori beszéde alapján kényszeríti majd a magyar kormány az iskolá-
kat az államsegélyre, ami egyenlő azok elmagyarosításával. Ennek igazolásául
felolvasta Wlassics április 18-i leiratát, majd hozzáfűzte, hogy a másik leirat (amit
Ionescu szintén Wlassicsnak tulajdonított) azt is elmondja, miként jutott a ma-
gyar kormány azon további terhelő adatoknak birtokába, amelyek az iskolák tit-
kos szubvenciójára vonatkoztak. A felolvasott irat elárulta, hogy Sturdza kor-
mánya a diplomáciai megkeresésre hivatalos válaszában erről felvilágosítást adott
az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminisztériumának. A levelekkel alátá-
masztott interpelláció nagy vihart kavart mind a román parlamentben, mind a
sajtóban. A konzervatív párt úgy vélte, sikerült Sturdzára az árulás bélyegét
éppen a nemzeti kérdésben rásütni, erkölcsileg megsemmisíteni és politikailag
megbuktatni. Sturdza és a kormánypárti sajtó tagadta a vádakot, de védekezésül
semmit sem tudott felemlíteni, míg a ellenzék iratokkal „bizonyította” Sturdza
„árulását”.

⁶² *Aurelia Bunea*: Date noi despre legăturile cultural-politice dintre români din Transilvania și din vechea Românie la sfârșitul secolului al XIX-lea. *Lucrări științifice — Istorie (Oradea)*, 1971. 91—97. A két egyházközösség közötti ellentét köztudott volt; Diamandi mind a bukaresti liberális *Voința Națională*-ba mind az erdélyi *Tribuna Poporului*-ba cikketek iratott a bolgárszegiek képvisellete ellen. Uo. — Voina tevékenységét román források alapján ismerteti *Magyari*: i. m. 90.

⁶³ Ld. erre Miron Romanul érsek levelét a miniszterelnökhöz. 1898. máj. 24. ill. Voina esperes idézett levelének fordítását.

⁶⁴ Take Ionescu parlamenti hadjáratának történetét *Jancsó*: i. m. 248—253 és *Titu Maiorescu*: *Istoria contimporană a României (1866—1900)*. 384—390, továbbá *Constantin Bacalaba*: *București de altă dată*. II. (1885—1901) Buc. 1928, 238—241 alapján — de kiegészítésekkel — ismertetjük.

A nemzetiségi ügyosztály buzgalma tehát a román parlamenten keresztül ütött vissza Bánffyékra. Mivel másként kevésbé tudták bizonyítani a brassói iskolák titkos szubvencióját, Sturdza adatait is felhasználták, kiszolgáltatva azonban őt ezzel az amúgyis dühödt ellenzéknek. Sturdza helyzetének javítására Bánffy több mentőlépéssel kísérletezett. Egy félhivatalos sajtónyilatkozatban kijelentette a kormány, hogy csak az április 18-i irat származik a közoktatásügyi minisztertől, onnan más iratot nem küldtek az érseknek. Ezzel egyelőre fordult a kocka. Most Sturdza kerekedett felül. Kihasználva azt, hogy Ionescu Wlassics leiratának egyik mondatából tévesen, és természetesen Sturdza rovására vont le egy sor következtetést,⁶⁵ s a magyar kormány is csupán a román miniszterelnökre kevésbé terhető irat létezéséről volt hajlandó nyilatkozni — aktahamisítással vádolta az ellenzékét. Ionescu fokozatosan visszavonult, beismerte, hogy csak az egyik irat származik Wlassicstól, de fenntartotta, hogy a másik irat is hivatalos jellegű. A magyar kormány újabb félhivatalos nyilatkozata adott választ erre is, hangsúlyozva, hogy egyszerű emlékeztetőről van szó, amit felkérésre Jancsó Benedek középiskolai tanár készített, aki ráadásul „nem tartozik a miniszterelnökség tisztviselői karának létszámába”, s az iratnak semmiféle hivatalos jellege nincs.⁶⁶ Take Ionescu egyelőre kényszerűen visszavonult.

Sturdza felülkerekedése természetesen gondosan elő volt készítve. Aerenthalhoz intézett jegyzékében megérdeklődte, mik is azok a szóbanforgó iratok. A közös külügyminisztérium pedig ingerült hangú levélben vetette a magyar kormány szemére, hogy Sturdza információit nem kezelte diszkréten.⁶⁷ Jeszenszky nyomban Nagyszébenbe utazott, s augusztus 1-én Miron Romanul metropolitát felkeresve visszakérte a már említett — Sturdzára tényleg terhelő — április 6-i emlékirat eredetijét.⁶⁸ Bánffy azután nyugodtabban tagadhatta a külügyminiszter előtt is az indiszkréciót, s magabiztosan jelentette ki, hogy „az irat eredetije kezemben van és azt mint teljesen nemlétezőt lehet tekinteni”.⁶⁹ Aerenthal ezeket szóban, majd szeptember 19-én jegyzékben közölte Sturdzával,⁷⁰ s ezután a román liberális lapok az említett indiszkrécióban hibáztatható valamennyi

⁶⁵ Ionescu a leirat azon részét, ahol a m. kir. kormány által beszerzett adatokról van szó, a hiányos fordítás miatt úgy interpretálta, mintha az irat a román kormány által kiadott adatokra utalna. Ld. *Maiorescu*: i. m. 385.

⁶⁶ Erre, az igazságnak egyébként számos elemét is tartalmazó állásfoglalásra, az eredeti levél visszavétele után, részben a Külügyminisztériummal szemben kötelező minimális őszinteség, részben a nagyszébeni görögkeleti érsek jóhírének védelmében szükség volt. Jancsó Benedeknek, mint az irat szerzőjének előtérbe állításával a kormány úgy tagadta le az iratot, hogy azért létezését nem vonta teljesen kétségbe.

⁶⁷ Ld. Sturdza jegyzékét és Aerenthal 1898. júl. 26-i 29 A—D. sz. jelentését valamint Goluchowski aug. 29-i levelét. OL ME 1898. IV. 569—1282.

⁶⁸ Jeszenszky „kikölcsönözni kérte” az érsektől a szóbanforgó levelet, azt „kabátjának jobb felőli belső zsebébe tette s aztán rögtön más tárgyra tért át”. Egy nyilatkozatot is íratott a metropolitával, amelyben az kijelenti, nem tudja, mennyiben valódi vagy hamis a román parlamentben felolvasott irat. Ld. Cosma Partén 1898. okt. 27-i levelét Jeszenszky Sándorhoz, amelyben Miron Romanul feljegyzései alapján leírja a szóbanforgó látogatást. Ld. OL ME 1899. XXXI. 7914—1988. IV. 1559. — Jeszenszky eljárása egyben fényt vet arra is, hogy miként kezelte a kormány azt az érseket, akit a román nemzeti közvélemény „a kormány csendőrének” tekintett. Ld. *Keith Hitchins*: Studien zur modernen Geschichte Transsilvaniens. Klauenburg, 1971, 133.

⁶⁹ A miniszterelnök levele a külügyminiszterhez 1898. szept. 6. OL ME 1899. XXXI. 7914 — 1898. IV. 569—1282.

⁷⁰ A jegyzékre utal *Maiorescu*: i. m. 286.

román személyt, az érsektől Take Ionescuig egyaránt aktahamisítással vádolták. A nemzetiségi ügyosztály támogatásával Sturdza átvészelte az ellenzéki támadás viharát.

A helyszíni vizsgálat

Míg Wlassics és a miniszterelnökségnek a görögkeleti román érsekhez intézett levelei a román parlamentben és diplomáciai körökben nagy vihart kavartak, addig idehaza, Nagyszebenben és Brassóban egyáltalán nem érték el céljukat. Bár az érsek átadta a kormánynak a titkos segély felhasználásáról készített számadások másolatát, mind az érsek mellett működő iskolatanács, mind a közvetlen iskolafenntartó kártérítésnek minősítette a szubvenciót, s nem volt hajlandó magyar államsegélyt kérni. Május 29-i brassói plébániai zsinatán még a teljesen kettészakadt közösség is úgy foglalt állást, hogy az iskolák fenntartásához szükséges pénzt saját erőből is elő tudják teremteni arra az időre, ameddig per útján nem érvényesítik követeléseiket Romániával szemben.⁷¹

A belvárosi románok vezetői a peres úttal nem értettek egyet, tudták, hogy egy olyan per, amelyet romániai bíróság előtt az erdélyi románok egyik fontos nemzeti-kulturális intézményének anyagi követelése ügyében folytatnának, mindenekelőtt az ellenzék malmára hajtaná a vizet, s támogatóik, az ottani liberális kormány helyzetét rontaná. De a pénzre szükség volt. Sturdzához intézett bizalmas emlékiratukban hangsúlyozták a brassói román iskolák nemzeti fontosságát: „ezek az egész románság kulturális és nemzeti egysége láncának legerősebb szemei”. A magyar államsegély „erkölcsi és nemzeti halál volna ezen iskolák számára”; miután azonban „a román állam eddigi szubvenciója nélkül ezek az iskolák egyáltalán nem létezhetnek tovább”, arra biztatták a román miniszterelnököt, hogy próbálja meg diplomáciai úton elérni a segély további folyósításának engedélyezését.⁷²

A magyar kormány azonban — épp az itt említett memorandummal egyidejűleg — utasította el Sturdza ilyen értelmű javaslatát,⁷³ nem látván igazoltnak a kártalanítás elvét, s korábbi szándékának megfelelően, az uralkodó jóváhagyásával⁷⁴ vizsgálóbizottságot küldött ki Brassóba. Az öttagú szakértői bizottság jún. 29-től július 8-ig Jancsó Benedek vezetésével átvizsgálta a gimnázium, a Szent Miklós egyház és a belvárosi templom valamint az iskolák fenntartását irányító eforia irattárát és számadásait. A kutatás eredményeit Jancsó Benedek terjedelmes emlékiratban foglalta össze.⁷⁵

A vizsgálat megállapította, hogy a Szent Miklós egyház a XVI. század végétől kapott bizonyos adományokat román vajdáktól, de a XVIII. században ezek

⁷¹ Bánffy átirata Wlassicshoz 1898. jún. 20. OL ME 1907. XLI. 1138 — ME 1898. IV. 569—1011. illetve *Bárseanu*: i. m. 233, *Bunea*: i. m. 91—97, *Magyari*: i. m. 89.

⁷² Diamandi Manole és elvbarátai Sturdzához intézett 1898. jún. 23-i emlékiratát ismereteti, abból részleteket idéz *Bunea*: i. m.

⁷³ Bánffy átirata Goluchowskihoz. 1898. jún. 20. OL ME 1907. XLI. 1138—ME 1899. XXXI. 7914—ME 1898. IV. 569.

⁷⁴ Bánffy levele Ferenc Józsefhez 1898. jún. 23. OL ME 1907. XLI. 1138—ME 1898. 1044. V.

⁷⁵ A bizottságban oklevélzakértő és pénzügyi számellenőr is volt. A vizsgálat eredményeit röviden összefoglalta *Jancsó*: i. m. 253—254. Jancsó emlékiratát és a helyszíni vizsgálat jegyzőkönyveit ld. OL ME 1900. XXXI. ad. 213. ill. 1899. XXXI. 7914. 1686—1703. f.

teljesen megszűntek.⁷⁶ Az egyházközség vezetői egyáltalán nem tudnak arról, hogy egykorú romániai birtokaikat ki vette el és mikor. Amelyik birtokról konkrétabb adatok vannak, azokat az egyház ma is bírja Romániában. A román államtól kapott szubvenciót a román törvényhozás segélyként, s nem kárpótlásként szavazta meg. A második (1868-as) szubvenció tételt már nem is az egyház, hanem maga az iskola kérte. S végül Voina esperes a bizottsággal közölte, hogy a korábbi román oktatásügyi miniszter, Take Ionescu az ő kérésére emelte fel 1891-ben a segély összegét évi 58 500 Frc-ra.

A brassói iskoláknak a román államtól kapott, s az érvényben levő törvényekbe és rendeletekbe ütköző szubvenciója ezzel hazai forrással is bizonyítást nyert. Ez azonban csupán a gimnázium bezárásához lett volna elegendő, ami sem Bánffynak, sem a nemzetiségi ügyosztálynak, sem pedig a szintén keménykezűnek tartott Wlassicsnak nem állott szándékában. Céljuk — mint már láttuk — az állami ellenőrzés megerősítése, a magyar államsegély elfogadtatása volt. Éppen ezért a bizottság áttanulmányozta az iskola és az iskolafenntartó egyházak szerteágazó vagyoni és jövedelmi viszonyait.

A vizsgálat időpontjában a Szt. Miklós egyház és az iskolák vagyona együttesen 1,5 millió forintra rúgott. Az egyházközség csupán a tulajdonát képező két havasalföldi birtok után — az árveréseken 1896-ra a bérleti díj nagyon megugrott — évi 76 400 Ft jövedelmet húzott. Az iskolák 1898. évi 67 586 forintos költségvetéséből a román államsegély elmaradása után az iskolafenntartók 62 738 Ft fedezetet tudtak kimutatni.⁷⁷ A hiányzó 4844 Ft-ot pedig erdőeladásból kívánták előteremteni.

A vizsgálati eredmények birtokában a nemzetiségi ügyosztály kettős játszmába kezdett: a Külügyminisztériumot arról próbálta meggyőzni, hogy a brassói iskoláknak nem jár, s nem is szorulnak romániai segélyre;⁷⁸ belső használatra pedig, miként az uralkodónak küldött jelentés elárulja, bevallották, hogy a növekvő kiadások fedezésére az iskolának nem lesz elég pénze, s a jövőben ismét fog Romániából segélyt kérni. Miután az esetleges titkos segélyekkel szemben a magyar állam tehetetlen, a királyi felügyeleti jog újraértelmezésével a román görögkeleti egyház állami ellenőrzését kell megerősíteni.⁷⁹

A román görögkeleti egyház ellenőrzésének terve

Az ún. nemzeti egyházzal bíró magyarországi nem magyar népek számára a saját egyházi szervezet különösen erős védelmi bástyának, a nemzeti kultúrát fenntartó, a sajátosságokat konzerváló tényezőnek bizonyult. A korábbiakban

⁷⁶ Az eredeti adomány egyébként 12.000 akese volt, ami hozzávetőleg 100 magyar forintnak felelt meg. Ez, amint arra az adományozó irat is utal, főként hálaadó istentiszteletek költségeit volt hivatva fedezni. Az összeget a XVII. században leszállították 8000-re s a későbbi időkben az értékromlástól függetlenül változatlan összegben újtották meg. A havasalföldi vajdaktól a templom legeltetési jogot kapott. A vizsgálat történeti megállapításai egybevágóan Bárseanu egészen más felfogású könyvének adataival. Ld. *Bárseanu*: i. m. 141, *Huszár*: i. m. 344.

⁷⁷ Bánffy levele Aerenthalhoz. 1898. júl. 13. OL ME 1907. XLI. 1138. 965—972. f. A fedezetben továbbra is szerepelt a szász egyetemtől és Brassó városától kapott évi 8000 Ft. segély.

⁷⁸ „A vizsgálat általában véve tehát igazoltnak találta a Szt. Miklós egyház V. 29-i plébániai zsinatjának azon kijelentését, hogy a brassói g. kel. központi román iskolákat saját rendes jövedelmeiből minden romániai vagy hazai segély nélkül fenn tudja tartani, s így segélyre se az iskola, se az egyház nem szorul, sem pedig az előadottak alapján semmiféle kárpótlásra jogigény nem támasztható.” Uo.

⁷⁹ Bánffy levele Ferenc Józsefhez. 1898. júl. 14. OL ME 1907. XLI. 1138 — ME 1898. IV. 569—1119.

láttuk, hogy a román görög katolikus, és méginkább a görögkeleti román egyház útjában állott az iskolai magyarosításnak. Ugyanakkor menedéke és részben kitermelője volt a román nemzetiségi mozgalom másodgarnitúrájának, a román népi közvéleményt befolyásoló szélesebb szervezőgárdának.

A Bánffy-kormány tudatosan igyekezett kiterjeszteni a román egyházak feletti állami ellenőrzést. A brassói iskolák szubvenciójával kapcsolatos tapasztalatok alapján a nemzetiségi ügyosztály azt tervezte, hogy a kormány az uralkodótól felhatalmazást kér a román egyházzal szemben a felségjog gyakorlására hivatott szervezet felállítására. Ez az állandó szervezet ellenőrizné a vagyoni viszonyokat is, amit nagyon fontosnak tekintettek a kortársak, hiszen a román görögkeleti egyház vagyona és az általa kezelt pénzek, alapítványok 8–10 millió forintra rúgtak. Az ellenőrző szervezet „lehet az egyedüli eszköz — írja Bánffy —, amely útját vághatja a romániai segély beözönlésének és egyúttal szorosabbá fűzheti a román nemzetiségre oly nagy befolyással bíró papságnak és egyháznak viszonyát az államhoz és kormányhoz”.⁸⁰ Az ellenőrzés rendszeresítését sürgette az a körülmény is, hogy a görögkeleti papság számára az állami jövedelemkiegészítést — kongruát — a kormány továbbra is a politikai befolyásolás eszközeül akarta megtartani. Az 1898. XIV. tc. értelmében 9 év múlva a kifizetés rendszere megváltozik; „feladván az állami segélyezés eddigi discretionális rendszerét, ... már előre aggódva látom, hogy a kormány elvesztette a görögkeleti alsópapságra azt a részleges befolyást is, mit az utolsó három év alatt sikerült megszereznie.” A Miniszterelnökség és a VKM egyetértése alapján Bánffy tervbevette, hogy Ferenc Józseftől — miután az az egyházak feletti királyi felügyeleti jogot érintette volna — későbbi időpontban engedélyt kér egy ilyen szervezet felállítására. Azonban ezt a tervet is, mint minden olyan jelentősebb változtatás tervét, amely akár az uralkodói jogkört, akár a dualista berendezkedés szerves egészének, részben megmerevedett struktúrájának valamelyik más lényeges elemét érintette volna, fel kellett adni. A nemzetiségi egyházak, de általában az egyházak fölötti állami ellenőrzés érdemi kiterjesztését a tényleges belső erőviszonyok, s a korszakban még uralkodó liberális felfogás nem tette lehetővé. A nagyszabású terv megrövidített változata, a görögkeleti román egyházi iskolák szakmai-politikai ellenőrzését biztosítani hivatott felügyelői állás — ezt a tisztelet Jancsó Benedeknek szánták — ugyancsak terv maradt. Sőt még az sem. Mert az idő eltelt azzal, hogy a felügyelőség célszerű székhelyét kijelöljék. Mire eldöntötték, hogy az „a szélesebb politikai látókör, amivel okvetlenül bírnia kell” csak Budapesten biztosítható, s megszerezték a nagyszabású érsek elvi hozzájárulását, megbukott a Bánffy-kormány. S vele bukott a tervezett felügyelői állás is. Csupán a cél megfogalmazásáig jutottak el: „feladata nem lehet egyéb, mint magasabb szempontú államrendészeti teendők végzése”.⁸¹

A két kormány előzetes megállapodása

A Sturdza-kormány helyzete a brassói iskolák segélyezése körüli bonyodalmak után megszilárdult ugyan, győzelme azonban nem volt zavartalan.

⁸⁰ Bánffy átirata Wlassicsához. 1898. aug. 25. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1898. IV. 569—1226.

⁸¹ Bánffy levele Wlassicsához. 1899. jan. 31. OL ME 1907. XLI. 1138 — ME 1898. IV. 569—1699. — A felügyelői állás hatáskörét, felépítését a VKM és a nemzetiségi ügyosztály közösen dolgozta volna ki. Ld. még *Jancsó Benedek* Bánffy Dezső nemzetiségi politikája. Bp. 1899, 17.

A liberális párt lapjainak vádaskodására válaszolva, a konzervatívokhoz húzó nagyszabeni *Tribuna* már szeptember 17-én közzétette Voina esperes nyílt levelét, amelyben többé-kevésbé bizonyította, hogy a Jeszenszky által visszavett, félig letagadott április 6-i irat „a miniszterelnökség grémiumából származik”.⁸² Ezzel az egész Sturdzát mentő eddigi akció értelmét veszítette. Annál is inkább, mert az érsek október 17-én meghalt, s a tőle kicsikart, készenlétben tartott nyilatkozatot, amivel az „aktahamisítás” vádját Take Ionescu ellen talán még tartani lehetett volna, sógora, Cosma Partén nem engedte Bánffy által felhasználni.⁸³ Sturdza most már azt kérte a magyar kormánytól, hogy „magasabb politikai tekintetből”, a kellemetlen ügy lezárása érdekében, a szubvenciót iktassák be Románia költségvetésébe magánjogi természetű évjáradékként.

Míg korábban a román kormány arra hivatkozott, hogy a szubvenció kárterítés, most, amikor ez nem bizonyult igazolhatónak, megfordította érvelését, s politikai célszerűsége hivatkozva próbálta akarát Bánffyyékkal elfogadtatni. Mivel Aerenthal azt hangsúlyozta, hogy az ügyel a magyar kormány kezében nyugszik a magyar—román kapcsolatok, sőt Ausztria-Magyarország és Románia viszonyának javítása vagy rontása, Bánffy úgy döntött, hogy ha Románia átutal Budapestre egyetlen tőkeösszeget, amelynek rendes kamatai kiadják a szubvenció évi összegét, akkor beéri azzal, hogy a román kormány csak a látszat kedvéért igazolja a szubvenció magánjogi eredetét.⁸⁴ Ez a megoldás azonban mind I. Károly román király, mind Sturdza számára első hallásra elfogadhatatlannak tűnt, hiszen ezzel a brassói iskolák anyagi ellenőrzését mintegy átengedték volna a magyar kormánynak; a korabeli román nemzeti közvélemény pedig úgy vélte, hogy a román kormány ez esetben egyenesen pénzbeli támogatást nyújtana a magyarosító iskolapolitikának. Bármennyire is szeretete volna Sturdza-ezt a számára kényelmetlen ügyet gyorsan lezárni, a Bánffy által javasolt alapon nem mert rá vállalkozni.⁸⁵ Az álláspontok azonban nem maradtak ilyen merevek, mert közben a brassói románok is akcióba léptek.

A brassói iskolákat fenntartó egyházi iskolatanács, a romániai konzervatív ellenzék magá mögött tudva, 1898. október 9-én úgy határozott, hogy a Romá-

⁸² Ezt a fogalmazást maga az érsek használta abban a levélben, amelyet — éppen a kormánytól érkező megrovás alapján — Voinához feddésként intézett az indiszkréciót követő napokban, akkor, amikor még Bánffyyék sem gondoltak arra, hogy saját iratukat visszaveszik, s hivatalos jellegét letagadják. Az esperes nyílt levelét és az érsek máj. 19-i megrovó levelét a konzervatív párt lapjai is hamarosan közzétették. Szövegét ld. *Nicolae Filipescu: Discursuri politice*. I. Buc. 1912. 505—507.

⁸³ Cosma Jeszenszkyhez intézett éles hangú levelében az érsek elbeszélése és feljegyzései alapján elmondja az egész iratvisszavételi és nyilatkozatkérési históriát. Ragaszkodott hozzá, hogy a nyilatkozatot ne használják fel, mert „én nem türhetném hallgatólag . . . félretéve minden egyéb tekintet, kénytelen lennék az ő védelmére azt amit tudok nyilvánosságra hozni, és akkor alig volna fenntartható tovább is a Jancsó Benedek-féle legenda”. A levélre maga Bánffy adott nov. 2-án kitérő választ, de egyben intézkedett, hogy a metropolita nyilatkozatát ne használják fel. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1898. IV. 1559.

⁸⁴ A külügyminiszter a miniszterelnökhöz, 1898. okt. 1., valamint Bánffy okt. 4-i válasza. Aerenthal később úgy emlékezik vissza, hogy Bánffy a kapitalizáció elfogadását tartotta döntőnek; ha ezt Bukarestben elfogadják, a másik kérdésben lehetünk kulánsak — mondotta. Ld. Aerenthal 1899. jún. 6-i szentpétervári 29. sz. jelentését. OL ME. 1899. XXXI. 7914—9165. Ld. még *Jancsó Benedek: A román irredentista mozgalmak története*. Bp, 1920, 254.

⁸⁵ Károly király is a szubvenció legalizálását akarta, olyan formában, hogy a román állam továbbra is évente fizesse a rendes költségvetés terhére. Bánffy ezt a megoldást a magyar parlamenti ellenzékre hivatkozva udvariasan elutasította. Ld. Aerenthal 1898. okt. 28-i 47 A. sz. jelentését és Bánffy dec. 2-i levelét a külügyminiszterhez. OL ME 1899. XXXI. 7914—1898 IV. 569—1579.

niából kapott szubvenció magánjogi jellegének bizonyítása, illetve további folyósítása érdekében most már pert indít a román állam ellen. Október 16-án képviselőjük beható bukaresti tanácskozások után három regáti politikust, Sturdza ellenzéke három irányzatának vezetői közül, T. Maiorescut, C. Dissescut és V. Lascărt bízta meg a per vitelével.⁸⁶ A pert az Ilfov-megyei bíróság kellett volna tárgyalja. Az egyébként rég tervbevett per híre — akár az egyidejű parlamenti támadás — természetesen ismét szenzációt keltett a bukaresti lapokban és ismét szorult helyzetbe hozta a Sturdza-kormányt. Brassói híveinek (G. Pop és M. Diamandi) próbálkozása, hogy a per vitelére adott megbízatás jogtalanságát bizonyítsák, nem vezetett eredményre.⁸⁷ A Monarchia bukaresti követe, Aerenthal, a pert erőltető román ellenzéki politikusokkal tárgyalva meggyőződött arról, hogy azt az iskolák megnyerik,⁸⁸ s ez nemcsak a Sturdza-kabinet állását ingatja meg, hanem egyben jogcímet ad majd arra, hogy különböző külföldi egyházak, mint pl. a nagyszzebeni román érsekség, a konstantinápolyi pátriárka, régebbi romániai kártérítési követeléseiket újra felelevenítsék.⁸⁹ Ettől kezdve a közös külügyminisztérium mind Bukarestben, mind Budapesten a minél hamarabbi diplomáciai megegyezést sürgette.

Bánffy az év végéig újabb határidőt adott Sturdzának a szubvenció magánjogi jellegének „bizonyítására”, s megígérte, hogy a Bukarestből átutalandó tőkére a magyar állam nem teszi rá a kezét, hanem alapítványként kezeli. December 10-én aztán Sturdza felajánlotta a magyar kormánynak, hogy az évi 38 500 Frc. szubvenció tőkeösszegét, a 962 500 Frc.-ot (4/10-os román kötvényekben) Budapestre átutalja, ha azt a nagyszzebeni érsekség kapja meg. „A magyar kormány nemzetközi politikai szempontok miatt most már eltekint a bizonyítástól” — írta Bánffy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, jelezve, hogy elvben elfogadta Sturdza ajánlatát, fenntartva azonban azt a jogot, hogy az iskolák felügyeletét és a pénzek ellenőrzésének módját maga határozza meg.⁹⁰ Látszatbizonyítékokra azonban — megingott helyzete miatt — Bánffynak is szüksége volt ahhoz, hogy a magyar parlamenti ellenzék és a nacionalista közvélemény a szubvenció bármilyen formában történő legalizálását elfogadja.⁹¹

A brassói román iskolaszék által indított per — bár érdembeli tárgyalásokra hol a román kormány, hol a felperesek halasztási kérelme miatt nem került sor, — meggyorsította az ügy diplomáciai rendezésére irányuló lépéseket. Bánffy a Sturdza-kormány megtartása érdekében, a közös külügyminisztérium állásfoglalásának megfelelően, lényegében feladta a szubvenciót elutasító álláspontját.⁹² Ezt a megoldást a kormány tagjai közül egyedül Wlassics Gyula kultuszminiszter

⁸⁶ *Maiorescu*: i. m. 388—389, *Lungu*: i. m. 235.

⁸⁷ A brassói pör kulisszatitkaiból. Budapesti Hírlap 1898. nov. 20.

⁸⁸ Aerenthal Maiorescu és Carp hatalmas bizonyítóanyagra hivatkozva igyekezett a per sikeréről meggyőzni, mire a követ meg is ígérte, hogy a pert mint egyedüli megoldást ajánlja majd Bécsben és Budapesten. Ld. *T. Maiorescu*: Discursuri parlamentare. V. Buc. 1915. 57—58.

⁸⁹ Aerenthal 1898. nov. 27-i és dec. 7-i jelentésének kivonata. OL ME 1899. XXXI. 7914 — 1898. IV. 569—1698.

⁹⁰ Sturdza javaslatának szövegét a Tribuna Poporului 1900. febr. 7-i száma is közli. A javaslatot és Bánffy dec. 17-i állásfoglalását ismerteti Aerenthal 1899. jún. 6-i szeptérvári jelentése. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1899. XXXI. 7914 — 9165 és ME 1900. XXXI. 95 — 1519.

⁹¹ Ld. Bánffy 1899. jan. 31-i levelét a külügyminiszterhez. Ebben „újabb határidőt” enged Sturdzának a bizonyításra, aki ui. előtte „az idevonatkozó kutatásokat elfelejtette megindítani”. Ld. Aerenthal 1898. okt. 22-i jelentését. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1898. IV. 569—1560.

⁹² A Sturdza-javaslat alapján történő gyors rendezés biztosítékul külön is kezét rázott Aerenthallal. Uo.

ellenezte. Wlassics úgy ítélte, hogy a szubvenció legalizálása után az iskolafenntartók már nem kényszeríthetők az államsegély elfogadására, s ezzel a hatékony ellenőrzés lehetősége is megszűnik. Még súlyosabbnak találta, hogy a brassói románok az ügyből, a vizsgálat elmarasztaló eredményei ellenére a magyar kormánnyal szemben győztesként kerülnek ki. „Kedves Sándor! Az én nézetem szerint a románok alaposan lefőztek bennünket” —, összegezte tömören a fejleményeket egy Jeszenszkynek küldött cédula hátán.⁹³

Wlassics ellenkezése azonban nem változtatott a két állam közötti elvi megállapodás tényén. Tényleges megegyezésre azonban egyelőre nem került sor, mert megbukott a Bánffy-kormány, s véletlen körülmények közrejátszása révén, magával rántotta a Sturza-kabinetet is.⁹⁴

A Bánffy lemondását követő napokban megjelent ugyanis egy röpirat, amelyik „Bánffy Dezső nemzetiségi politikája” cím alatt védelmébe vette a bukott kormányelnököt, megdicsérte az általa bevezetett keménykezű nemzetiségi politikáját, több utalást tett arra, hogy Bánffy a román kormánnyal egyetértően járt el az erdélyi románok politikai kezelésében, s ez ellen Károly királynak sem volt kifogása. A brosúra körül kibontakozó parlamenti vita, illetve annak tisztázódása, hogy szerzője Jancsó Benedek, kétségtelenné tették, hogy a Sturza—Bánffy együttműködésre vonatkozó utalások háttérében hivatalos iratok találhatók. A romániai parlamenti ellenzék ennek felhasználásával megint támadásba lendült Sturza ellen. A politikai élet egyik legtekintélyesebb egyénisége, Marghiloman, az összes ellenzéki erők nevében nyilatkozatot olvasott fel, amelyben leszögezték, hogy a volt magyar miniszterelnök és Sturza politikai kapcsolatainak lelepleződése után Sturza kormányonmaradását „a nemzeti méltóság megsértésének” tekintik, s obstrukciót indítanak ellene.⁹⁵ Az obstrukció és a véres összetűzésekhez vezető utcai tüntetések nyomán Sturza április 11-én lemondott.

A két új kormány, Széll Kálmán és G. Gr. Cantacuzino konzervatív kormánya között került sor a brassói iskolák romániai szubvenciójából kikerekedett vita lezárására.

A brassói ügy lezárása

Míg elődjét a sovinizta jelszavakkal feldíszített nemzetiségi politika, a hangozó nacionalizmus jellemezte, addig Széll tevékenységét az elnyomás módszereinek bizonyos enyhülése, a Tisza Kálmán előtti liberálisabb korszak frazeológiájához („jog, törvény, igazság”) való visszatérés jellemezte.⁹⁶

A szubvenció ügyét is szerette volna gyorsan lezárni, mert ő is felismerte, hogy a körülötte folyó alkudozás tengerikigyóvá nő, a két ország viszonyát rontja. 1899. március 22-én megbeszélést folytatott Pallavicini János őrgróf bukaresti követtel és Szécsen gróf külügyi osztályvezetővel a kormány új nemzetiségi politikájáról és a brassói szubvenció kérdésének rendezéséről. Széll megüzente a személyében is sértett román királynak,⁹⁷ hogy „ő természetesen a lényegét illetően

⁹³ Wlassics levele Jeszenszkyhez 1899. jan. 31. OL ME 1907. XLI. 1138. 1724—1725. f. „Húzni kell a dolgot, s oda kényszeríteni az iskolafenntartót, kérjenek segínyt” — írja befejezésül.

⁹⁴ A Sturza-kormány bukását ld. *Lungu*: i. m. 236—240, *Jancsó*: i. m. 258—262, *Kemény G. Gábor*: *Iratok* . . . II. 820.

⁹⁵ *Maiorescu*: *Istoria contimporană* . . . 401, *Lungu*: i. m. 237.

⁹⁶ Magyarország története. IV. Bp. 1972, 325—329.

⁹⁷ Károlyt különösen kellemetlenül érintették Jancsó brosúrájának azon kitételei, amelyek Románia és a Monarchia „intim politikai kapcsolataira” utaltak, továbbá az, hogy Je-

nem fog más politikát folytatni, mint elődje . . . másrészt azonban mindenkinek biztosítja a jogot anyanyelvét használni, vallását ápolni; nevezetesen a nemzeti-ségi ügyekben teljesen szakítani fog a kicsinyes piszkálódások rendszerével". Egyúttal közölte, hogy a Sturdza bukását előmozdító brosúra szerzőjét, „bizonyos Jancsót” elbocsátotta, Jecsenszkyt áthelyezik, s „szándékozik az ún. miniszterelnökségi nemzetiségi ügyosztályt teljesen megszüntetni”.⁹⁸ A román király e lépéseket messzemenően helyeselte.

Az ügyet természetesen Széllnek sem sikerült gyorsan lezárni. A romániai kormányváltás ebben annyi szerepet játszott, hogy részben előlről kellett kezdeni a megbeszéléseket. Egy bizonyos ismétlés következett. Az új román külügy-miniszter, Lahovary, előbb megpróbálta elhítenni Pallavicinivel, hogy a brassói iskolák nem segínyt kapnak, hanem jóvátételt, majd elismerte, „nem bizonyítható, hogy a román állam szigorúan jogi szempontból ilyen [jóvátételi] kötelezettséggel tartozna”. Az ügyben korábban már többszörösen érdeklelt Take Ionescu, az új oktatásügyi miniszter is előbb tartozásról beszélt. Végül a követ és a bukaresti miniszterek nagynehezen egyetértettek abban, hogy a román államnak csupán bizonyos „erkölcsi kötelezettségei” vannak a brassói iskolákkal szemben. A román kormánynak ekkor egyetlen dolog volt fontos: megszabadulni az egész ügytől, de nem mindenáron. „Úgy tűnik ezek az urak félnek, hogy saját fegyverekkel verik majd őket” — írja Pallavicini Bukarestből.⁹⁹ A konzervatívok attól tartottak, hogy az ellenzékbe szorult Sturdzáék visszaütnek, ha nem tudnak kedvező feltételeket kialkudni a magyar kormánynál. Nem akarták elfogadni, hogy a román állam által Budapestre küldendő pénzt a VKM kezelje. Maga a király is azt mondta, hogy egy ilyen megállapodás esetén az ellenzék Románia vereségéről fog beszélni, s tartott a kormány közeli bukásától.

A bukaresti követ, Pallavicini tovább sürgette a megállapodást. Szerinte ugyan a Monarchia számára „teljesen mindegy, hogy Romániában melyik párt van hatalmon, s semmi okunk a jelenlegi kormányhoz különösen ragaszkodni, amelyik valószínűleg a brassói affértól függetlenül sem lesz hosszú életű . . . de nem érdekünk olyan állapot fenntartása a szomszédállamban, mely éppen a mi belső viszonyainkkal összefüggő kérdés kapcsán ártalmas . . . Arról van szó, hogy rendezett viszonyok tartassanak fenn és legyenek egy számunkra sok szempontból fontos szomszédos országban”. A szubvencióról pedig lakonikusan megjegyezte: az iskolákhoz innen úgysis találnának utat, hogy „annyi pénzt adjanak, amennyit akarnak”.¹⁰⁰ Ferenc József is közbelépett, s felszólította Széll Kálmánt, hogy a megegyezést ellenző Wlassicsra „a szükséges pressziót gyakorolja és a brassói egyház ügye végre rendeztessék”.¹⁰¹

szenszky tisztán protokolláris román kiténtetését a brosúra úgy állítja be, mintha a román király helyeselné Bánffy nemzetiségi politikáját. Ld. [*Jancsó Benedek:*] Bánffy Dezső nemzetiségi politikája. Bp. 1899.

⁹⁸ Ld. Pallavicini 1899. ápr. 25-i 15 B. sz. jelentését. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1899. XXXI. 7914—16449. — Az ügyosztályt az 1899. ápr. 23-i minisztertanács határozata alapján feloszlatták. Ügykörét a Belügyminisztérium hivatalból átvette. *Kemény G. Gábor:* Iratok . . . II. 821.

⁹⁹ 1899. máj. 10-i 19 A—B. sz. jelentése. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1899. XXXI. 7914.

¹⁰⁰ Pallavicini 1899. jún. 11-i 24 B. sz. jelentése. OL ME 1907. XLI. 1138. — 1899. XXXI. 7914—9165. Állítólag Take Ionescu ismét felajánlotta a szubvenciót a brassói román iskoláknak, az eforia azonban nem merte többé elfogadni. Román pénz a brassai gör. kel. iskoláknak. *Budapesti Hírlap,* 1899. jún. 8. (iratmelléklet).

¹⁰¹ A király személye körüli miniszter 1899. jún. 20-i távirata. OL ME 1907. XLI 1138 — 1899. XXXI. 7914—8496.

Pallavicini júliusban ismertette a román kormánnyal a rendezés feltételeit: A Románia által átutalandó tőkeösszeget a VKM alapítványként kezeli; ennek ellenőrzésére létrehoznak egy vegyesbizottságot a VKM és a brassói iskolafenntartó egyház képviselőiből. Románia kötelezi magát, hogy semmilyen más segílyt nem ad a magyar állam területén működő iskoláknak, s hozzájárul, hogy a jelen megállapodás román törvénytervezete „a magyar kormány előzetes elbírálása alá bocsátassék”.¹⁰² Károly király ez utóbbit a leghatározottabban ellenezte — „nem egyeztethető össze egy független állam tekintélyével” —, de végül is hozzájárult a törvényjavaslat és az indokolás előzetes bizalmas bemutatásához.¹⁰³

A román kormány tehát a magyar álláspontot lényegében elfogadta. Nem akarta azonban a VKM és a brassói egyházközség képviselőiből álló vagyionellenőrző testület létrehozását, mert azt az ellenzék az iskolát kontrolláló magyar szervnek tekintené. Ezt a tervet a követ hosszas látszatalkudozás után elejtette, hiszen Széll is csak a román kormány megnyugtatóására találta ki. A román kormány azt is kérte, hogy a nagyszebeni érsek és a brassói eforia ünnepélyes egyetértésüket fejezzék ki, s az évente fizetendő járadékból a brassói román kereskedelmi iskola továbbra is részesülhessen. Pallavicini elutasította azt a kívánságot, hogy a viszonyosság alapján Ausztria-Magyarország is deklarálja: nem fog romániai tanintézményeket segíyezni; az elutasítást arra alapozta, hogy a Monarchia „nem adott okot” arra, hogy ilyen nyilatkozatot kívánjanak tőle.¹⁰⁴

A következő hetek kemény alkudozásai során körvonalazódtak a megegyezés további részletei is. Amilyen előzékenynek mutatkozott Széll a megállapodás lényegi kérdéseiben, ugyanolyan hajthatatlan és kicsinyes volt a részletekben.¹⁰⁵ Ez azonban nem elsősorban Széll egyéniségéből, hanem a dualista berendezkedés, a dualista parlamentarizmus sajátosságaiból fakadt. Az új miniszterelnöknek vigyáznia kellett arra, hogy a nemzetiségi kérdésben, különösen annak az egész Monarchia külpolitikájával összefüggő területein ne tűnjék engedékenynek. Nem akart ürügyet adni a parlament sovíniszta szárnyának, hogy ellenfelei Bánffyval hátrányosan hasonlítsák össze. A részletekben mutatkozó merevsége (pl. a metropolita és az iskola előzetes egyetértése csak bizalmasan közölhető; a kereskedelmi iskola a jövőben nem kaphat a segílyből) nehézségeket támasztott Bukarestben. A román kormány, a megállapodás hátrányait latolgatva, halogatta az ügyet szimbólikusan lezáró jegyzékváltást, pedig Pallavicini és Lahovary külügyminiszter már a jegyzékek szövegében is megállapodtak. Az osztrák-magyar követ erre fenyegetően kijelentette, hogy a további halogatás „a Monarchia tekintélyével, amit képviselni van szerencsém, nem egyeztethető össze”. Másnap, 1899. aug. 14-én kicserélték a jegyzékeket, amelyek a már vázolt megoldást foglalták röviden össze.¹⁰⁶

¹⁰² Széll Kálmán úgy vélte, hogy a megoldás teljesen kielégítheti a román kormányt mert „a brassói iskolák segíyezését ilyképpen közvetett uton tovább is eszközölheti, és a magyar kormányt is felmenti attól, hogy az 1883. XXX. tc. alapján az említett iskolák bezáratása iránt kellessék lépéseket tennie”.

¹⁰³ Pallavicini 1899. júl. 19-i 32 C. sz. jelentése OL ME 1907. XLI. 1138 — 1899. XXXI. 7914 — 11806, ill. Széll Kálmán 1899. jún. 30-i ME 8649. sz. átirata.

¹⁰⁴ A követ szerint a minisztertanács csak kétnapi tárgyalás után, az iskolák bezáratásától félve fogadta el a rendezési javaslat részleteit. Ld. Pallavicini 1899. júl. 31-i 34 A—B sz. jelentését. Uo. ill. Széll levele Szécsenhez, 1899. júl. 31. ME 1899. XXXI. 7914—10349.

¹⁰⁵ Ld. Széll aug. 3-i és 7-i táviratait a külügyminiszterhez. ME 1899. XXXI. 7914 — 10697.

¹⁰⁶ Pallavicini 1899. aug. 14-i jegyzéke a román kormánnyhoz, ill. annak jegyzéke az osztrák-magyar követhöz — dátum nélkül —. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1899. XXXI. 7914—

Ezután már nagyobb zökkenők nélkül pontot tettek az ügy végére. Mivel a román kormány diplomáciai úton, illetve a parlamentben benyújtandó törvényjavaslat¹⁰⁷ által akarta a brassói iskolák további szubvencióját biztosítani, arra volt szükség, hogy a brassói Szt. Miklós templom intézőbizottsága vonja vissza a román állam ellen indított pert. Csakhogy amíg korábban a templom, illetve az iskolák intézőbizottságában a konzervatívokhoz húzó csoport erőltette a pert, most a liberális ellenzékhez kötődők ragaszkodtak annak folytatásához, remélve, hogy a per a konzervatív kormánynak támaszt nehézséget. Ráadásul a konzervatívokhoz húzók is azt gondolták, hogy per útján nagyobb összeghez (58 500 Frc) jutnának, mint a diplomáciai megegyezés útján, ami csak 38 500-at jelenthetett. Ennél nagyobb gond volt azonban a brassói román iskolafenntartók számára az, hogy minden „pénztári biztosíték nélkül”, csupán ígéretre számítva kellett volna visszavonják a pert. Az egyházválasztmány nehezen szánta rá magát erre a lépésre. Széll, Wlassics és a metropolita együttes nyomása sem tudta rábírni arra, hogy álljon el a pertől.¹⁰⁸ Csak akkor álltak rá az alkura, amikor a magyar kormány ígéretei után a román közoktatásügyi miniszter testvére és egy szenátor Brassóba utazott, s a román állam nevében is biztosította őket, hogy a pénzt valóban megkapják majd.¹⁰⁹

A hosszúra nyúlt ügy látványos parlamenti csatával végződött Bukarestben is, Budapesten is. Take Ionescu oktatásügyi miniszter 1900 január 28-án terjesztett törvényjavaslatot a román kamara elé, s beszédében taktikusan a román kormány győzelmének állította be a megállapodást. A Ionescu-törvény elfogadását követő napon Széll Kálmán egy interpellációra adott válasz formájában ismertette a megállapodást — gondosan kódositva, hogy a formális jog alapján nem indokolható a szubvenció fenntartása, — s azt természetesen a magyar kormány győzelmének tüntette fel. A megegyezés védelmében a leghatározottabban Tisza István lépett fel, aki korábbi felfogásának megfelelően hangsúlyozta: „A románoknak joguk van iskolákat fenntartani, joguk van arra pénzforrásokat szerezni és kicsinyes chicanéria volna a magyar állam részéről ebben őket megakadályozni.”¹¹⁰

Az egyezmény értelmében 962 500 Frc értékű román állampapírt — Széll, mint bankszakember személyesen vizsgálta meg ezeket — letétbe helyeztek Budapesten.¹¹¹ Az évente esedékes 4% kamatot, 38 500 Frc-t (36 086 K) a román kor-

14529. Jegyzékében a román kormány nem tett kifejezett ígéretet arra, hogy nem fog magyarországi iskolákat támogatni, de tudomásul vette, hogy „a magyar kormány nem tekinthet el” az 1883-as iskolatörvényben elrendelt tilalomtól.

¹⁰⁷ A Take Ionescu által készített törvényjavaslat első variánsa, a megállapodástól eltérően, a szubvenciót előíró román törvényekre hivatkozott. Pallavicini ezért az indoklást átiratta privátjogivá, s ebben a formában a magyar kormány egyetértett a szöveggel. Ld. Pallavicini 1899. dec. 27-i 55. sz. jelentését. OL ME 1899. XXXI. 7914. — A Ionescu-féle törvényjavaslat szövegét ld. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1900. XXXI. 95 — ad 161. — Pester Lloyd (Abbl.) 1900. febr. 5.

¹⁰⁸ Ld. Széll 1899. nov. 12-i, Wlassics nov. 13-i levelét és nov. 23-i táviratát. OL ME 1899. XXXI. 7914—14661, 14886 és 14913.

¹⁰⁹ Pallavicini 1899. dec. 1-i 51. sz. jelentése. A bukaresti küldöttek brassói eredményeivel Széll elégedett volt, furcsállotta azonban, hogy erről csak a bukaresti követség útján értesül. Wlassics ugyanakkor az egész eljárást helytelenítette. Ld. Széll 1899. dec. 6-i levelét a VKM-hez és Wlassics dec. 11-i válaszát. OL ME 1899. XXXI. 7914—15479 és 15542.

¹¹⁰ Ld. 1900. febr. 8-i beszédét. Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. I. Bp. 1930, 584—591. — Széll beszédét ld. Képv. Napló 1896—1901. 26. köt. 120, Pester Lloyd, 1900. febr. 9.

¹¹¹ Gh. M. Dobrovici: *Istoricul desvoltării economice și financiare a României și imprimurile contracte. 1823—1933.* Buc. 1934, 161., *Jancsó*: i. m. 255.

mány átutaltatta Budapestre, a VKM pedig minden áprilisban elküldte a brassói román gimnáziumnak, s felhasználásáról bekérte a számadást. Hozzájárult a magyar kormány ahhoz is, hogy a Sturdza-kormány idején ki nem fizetett szubvenciót (108 258 K) a román állam pótlólag kiegyenlítse. Az óvatos Széll azt is kikötötte, hogy a Budapestre átküldött kötvények névértéke „a román állam költségvetésében és zárszámadásokban kizárólag csak a román államadósságokba foglalható, és itt sem tüntethető fel különállóan, vagy elkülönítve,”¹¹² nehogy bárkinek szemetszúrjon, amikor a költségvetést tanulmányozza . . .

A brassói román iskolák romániai szubvenciójának ügye több évi huzavona után rendeződött. A megállapodás elvi alapjait lényegében a közös külügyminisztérium és a Sturdza-kormány dolgozta ki, s a kül- és belpolitikai okok Bánffy rákényszerítették annak elfogadására. A nemzetiségi kérdés kezelésében is rugalmasabb politikára hajló Széllnek jutott a megállapodás keresztülvitelének feladata. A két kormány megegyezése valóságos kompromisszum volt: mindkettő feladott valamit eredeti álláspontjából. A nagyobb engedményt kétségtelenül Széll tette. Feladta mindazt, amit Bánffy a megállapodás előfeltételének szánt, mindazt, ami miatt oly szívóssággal kereste, kutatta a szubvenció korábbi csatornáit: a görögkeleti román egyház állami ellenőrzésének intézményes megszigorítását, s a brassói román gimnázium magyar államsegély útján történő állami irányítását. Az iskola ellen lefolytatott helyszíni vizsgálat után Wlassics szerette volna elérni, hogy az államsegély bevezetése mellett az igazgatót és három tanárt a kormány nevezhesse ki Brassóba, a tanárok tegyenek esküt az uralkodóra és az alkotmányra, a bizonyítványokat pedig ezentúl ne csak románul, hanem két nyelven, magyarul és románul állítsák ki.¹¹³

Wlassics és Bánffy ezen törekvéseiből nem valósult meg semmi. A brassói román iskolák a román kormány és ellenzéke támogatásával, s a román egyházi autonómia fedezékéből megvédték önállóságukat. Alkalmassint könnyítette helyzetüket, hogy a magyar nacionalista törekvések és az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikai érdekei között a román kérdésben nem lehetett összhangot teremteni; a magyar uralkodó osztályokon belüli ellentét is mindenkor nyújtott bizonyos mozgáslehetőséget a nemzetiségeknek nemzeti-kulturális érdekeik védelmére.

A XX. században először a nemzeti demagógiának Bánffy által meghonosított gesztusaihoz visszanyúló, pontosabban visszanyúlni kényszerülő koalíciós kormány próbálkozott erélyesebben az iskolai magyarosítással. A koalíció ideje alatt „folyamodott” a brassói román gimnázium is államsegélyért.¹¹⁴ Ez azonban már nem volt elegendő alap ahhoz, hogy ezeknek az iskoláknak a nemzeti jellegét a kormány megváltoztathassa.

¹¹² Miniszterelnöki házfeljegyzés. 1900. júl. 14. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1900. XXXI 95—2611. Széll ezt személyesen tárgyalta meg ápr. 23-án a Budapestén átutazó román pénzügyminiszterrel. Ld. ápr. 24-i levelét a külügyminiszterhez. Uo. 1900. XXXI. 95—1519. — Miután a Széll által elfogadott megoldás tkp. az 1875 előtti gyakorlatot állította vissza, a sovíniszta ellenzék elégedetlen volt, s vereségről beszélt. Ld. Sieg Rumäniens über Ungarn. Neues Budapest Abendblatt, 1900. febr. 5, 7.

¹¹³ Wlassics átírata Bánffyhoz. 1898. aug. 15. OL ME 1907. XLI. 1138 — 1898. IV. 569—1226, ill. *Huszár*: i. m. 367.

¹¹⁴ A brassói román gimnázium, más néven: a brassói központi román iskolák 1906-tól 20.000 K államsegélyt kaptak a VKM-től, amellet, hogy továbbra is megkapták a Szt. Miklós egyháztól, a várostól és a szász egyetemről járó szubvenciót illetve évi 18.500 lej értékű (36.086 K) romániai eredetű segélyt. *Huszár*: i. m. 368—369. Az 1906-os államsegélyre román források alapján ld. *Magyari*: i. m. 90—92.